

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Grænseforeningens
årbog 1985

Herregårde i Sydslesvig

- en fælles kulturarv

**Grænseforeningens
årbog 1985**

Jørgen Paulsen

Herregårde i Sydslesvig
- en fælles kulturarv

Litteraturhenvisninger

J. P. Trap: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, 1865.

Sønderjyllands Historie. Fremstillet for det danske Folk, II og III, 1937-42.

Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, udgivet af Landesamt für Denkmalpflege, V, Kreis Eckernförde, 1950, Landkreis Flensburg, 1952.

Peter Hirschfeld, Herrenhäuser und Schlösser in Schleswig-Holstein, 1953.

Troels Fink, Rids af Sønderjyllands Historie, 1955.

Henning von Rumohr, Slotte og Herregårde syd for grænsen, 1968.

H. V. Gregersen, Slesvig og Holsten før 1830, 1981.

Jørgen Paulsen

Herregårde i Sydslesvig

– en fælles kulturarv

INDLEDNING

Baggrunden for denne fremstilling er en række personlige oplevelser og indtryk i forbindelse med forskellige besøg – mest i studieøjemed indenfor portrætforskning – på en del sydslesvigske herregårde i tiden efter anden verdenskrig.

Efter et kortfattet rids om godsernes og dermed herregårdenes historiske oprindelse vil skildringen her først og fremmest koncentrere sig om de vigtigste indtil nutiden bevarede herregårdsbygninger med deres indre udstyr og inventar, anskuet ud fra et kulturhistorisk synspunkt. De store godsers tid er jo forlængst forbi og dermed også den grundlæggende basis for herregårdenes opretholdelse og bevarelse i fremtiden. Der er i vore dage nok kun ganske få godser tilbage, hvis jordtilliggende og landbrugsbedrift er tilstrækkelig til sikring af en herregårdstilværelse i gammeldags forstand. Tilbage står imidlertid mange skønne bygningsværker,

der med deres udstyr og løse inventar fortjener at blive bevaret som en vigtig kulturarv. De vældige forandringer inden for så at sige alle grene af samfundslivet, som siden krigsophøret i 1945 har præget udviklingen i alle lande, har naturligvis også måttet berøre herregårdene. Såvel hovedbygninger som avlsbygninger er for det meste blevet håbløst forældede ud fra et moderne brugssynspunkt. Og når gamle bygninger står ubenyttede hen, kommer de hurtigt i fare for forfald og eventuelt nedrivning. Overallt, hvor dette problem er erkendt, har man forlængst gennem fredningslovgivning, skattebegunstigelser, offentlige tilskud til bygningsvedligeholdelse m.m. søgt at bøde på denne fare, alt efter hvilken betydning der tillægges den enkelte herregårds bevarelse. Således også i Sydslesvig (og Holsten), hvor tilsynet med bevarelse af kulturmindestmærker ifølge lov af 1958 påhviler institutionen Landesamt für Denkmalpflege under kultusministeriet i Kiel.

De i det følgende nærmere omtalte herregårde er alle beliggende i landsdelens østlige del. Det er som bekendt et frodigt bakkeland, hvor fjorde fra Østersøen skærer sig dybt ind og opdeler landet i halvøerne Dänischer Wohld (oprindeligt Jernved), Svans og Angel. Hele dette område – for Angels vedkommende dog kun den østlige del – udviklede sig efterhånden til et sammenhængende adeligt godsområde, strækkende sig fra den oprindelige rigsgrense Ejderen-Kieler Fjord i syd til Østangel i nord.

Ifølge den ældste skriftlige kilde til viden om godsforholdene i det nævnte område, nemlig kong Valdemars jordebog fra 1231, fremgår, at en ikke uvæsentlig del af dette oprindeligt var i kronens eje under navn af »kongeleiv«. Denne betegnelse dækkede for hele det danske riges vedkommende oftest over skovrige, uopdyrkede og ubefolkede strækninger. I Sydslesvig gjaldt dette navnlig den sydligste del – området mellem Ejderen og Sli-Dannevirke. Endvidere den østlige del af Angel mellem bunden af Gelting Bugt og Slien omkring Arnæs-Kappel til dens udløb i Østersøen. Resten af Angel var forlængst opdyrket og befolket af danske bønder og små-adelige familier. Hvad halvøen Svans angår, var det samme kun delvis tilfældet, idet dette her blot gjaldt den nordlige del af landskabet samt hele strækningen langs Slien. Området ned mod Ekerfnørde Bugt synes derimod at have været skovdækket og kun tyndt befolket. Svans må derfor be-

tragtes som et oprindeligt blandingsområde.

løvrigt er stednavne og byggemåde stadig et godt middel til oplysning om de oprindelige bebyggelsesforhold i Sydslesvig.

Omkring år 1250 begyndte holstenske riddere (adelsmænd), tilskyndet af de holstenske grever af Schauenburg og deres egen organisation Ridderskabet, koloniseringen af Dänischer Wohld og området op til Sli-Dannevirke ved hjælp af tyske bønder, der i alle forhold var dybt afhængige af deres godsherrer. Denne ekspansion stoppede imidlertid ikke, da den nåede frem til de i forvejen opdyrkede og beboede områder, men blev i tiden frem til omkring år 1450 fortsat videre i blandingsområdet Svans og hinsides Slien ind i det gamle kongeleiv i Østangel. Dette skete med støtte også fra de slesvigske hertuger af kong Abels slægt, som ved en overenskomst i 1313 med den yderst svage danske kongemagt havde skaffet sig rådighed over kronens besiddelser i hertugdømmet.

På denne måde trængte et ikke ubetydeligt tysk befolkningselement ind ikke blot i tidligere ubefolkede egne længst mod syd, men også længere mod nord ind blandt den oprindelige landbefolkning, der før havde været næsten ublandet dansk. Den ret betydningsløse indfødte adel – slægter som f.eks. Abildgaard og Skram – gav hurtigt op over for deres langt mere magtfulde holstenske standsfæller og

fortrak til kongeriget, hvor adelens indflydelse efterhånden også blev større.

Så godt som alle herregårdsbesiddere i Sydslesvig blev derfor holstenske adelige med slægtsnavne som Ahlefeldt, Buchwald, Brockdorff, Rantzau, Reventlow og Rumohr – for blot at nævne nogle af de vigtigste. Senere – navnlig i 1600- og 1700-årene – kom dertil en del adelsmænd fra andre dele af Nordtyskland, især fra Mecklenburg, ind i landet. Det var bl.a. slægter som Bülow, Holstein, Moltke og Plessen. Endelig må også nævnes enkelte borgerlige, der ved kongelig gunst opnåede at blive adelige storgodsejere i Sydslesvig, som F. L. Dehn til Kohøved (fra 1768 Ludwigsburg) i Svans og Sønke Ingwersen til Gelting i Østangel.

Da samtlige de i det følgende omtalte herregårde er opført i 1700-årene, vil det falde naturligt at lægge hovedvægten på denne tidsperiode, der for Sydslesvigs vedkommende – efter indlemmelsen i 1721 af de gottorpske dele af hertugdømmet under kronen – kan kaldes helstatstiden, omend denne betegnelse først blev endelig befæstet ved den mageskiftetraktat, hvorved det gottorpske hertughus 1773 gav endeligt afkald på deres besiddelser også i Holsten. Helstatstiden blev for hele det danske rige en lykkelig fredsperiode med økonomisk fremgang, og – hen imod århundredets slutning – tillige med de store landboreformer, der blev indledningen til en helt ny tid.

København var da ubetinget hovedstad for alle dele af helstaten. Den var kongens residensby og sæde for hele rigets centralstyrelse. De betydeligste embedsmænd var godsejere – for hovedpartens vedkommende nok af tysk oprindelse, men kongetro, loyale og patriotiske medborgere, hvad enten de af fødsel var danske, norske eller holstenere. Mange af dem byggede egne palæer i hovedstaden som Moltke, Brockdorff, Løvenskiold og Levetzau, der hver opførte et af palæerne på Amalienborg, samt J.H.E. Bernstorff, F.L. Dehn og H.C. Schimmelmann, der lod bygge eller overtog palæer i den nuværende Bredgade. Flere havde foruden deres palæer i staden tillige lyststeder til sommerophold lige uden for København, som Schulin på Frederiksdal, Dehn på Søllerødgaard og Schimmelmann på Sølyst. Så godt som alle var de rige godsejere med herregårde på Sjælland, Lolland, Fyn og i Jylland, samt i hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Det må tillige fremhæves, at København på den tid var et kulturcenter af europæisk rang med videnskabsakademi og kunstakademi, kunstsamlinger og litterære saloner. Fremragende indforskrevne kunstnere fra Sverige, Tyskland og Frankrig blev optaget som lærere ved kunstakademiet og medvirkede til uddannelse af dygtige danske malere og billedhuggere. Alt dette bidrog til i særlig grad at berige og forfine herregårdsmiljøerne overalt i riget. Dette møder man endnu den dag i dag bemærkelsesværdige spor af og mindelser om også på sydslesvigske herregårde.

Personlige oplevelser og indtryk

Mit første besøg på herregårde i Sydslesvig gjorde et uforglemmeligt indtryk på mig. I min skole- og studietid – årene ca. 1925-33 – havde jeg adskillige gange været i Sydslesvig på udflugter til de mange historiske mindesteder og også for at opleve grænselandets spænding. Dengang lå imidlertid herregårde helt uden for mit interesseområde. Dette blev anderledes efter min ansættelse ved Frederiksborgmuseet i 1935, hvor jeg i forbindelse med beskrivelser og registrering af historiske portrætter fik lejlighed til studier på adskillige danske herregårde. På rejser i udlandet fik jeg gennem besøg på en række europæiske museer og kunstsamlinger i årene 1936-39 tillige mulighed for at udvide mit kendskab til portrætkunst i det hele taget. Af forståelige grunde var hertugdømmerne da ikke med i mit program. Det kom de først efter afslutningen af anden verdenskrig.

Anledningen var tildelingen ved juletid 1947 af et legat til brug for en selvvalgt studierejse. Valget faldt på Sydslesvig og Holsten, som længe havde stået på mit program, fordi jeg opfattede det som en mangel, at jeg ikke kendte noget til portrætsamlinger på herregårdene der. Blandt dem, der inspirerede mig dertil, må jeg nævne min gamle universitetslærer, professor Aage Friis, som under sine Bernstorff-studier havde været på adskillige herregårde både i Sydslesvig og Holsten. Han nævnte bl.a. Altenhof ved

Ekernfærde som et mål, jeg absolut måtte efterstræbe.

Rejsen blev efter grundige forberedelser til alvor i april 1948. Den foregik under ejendommelige, ofte besværlige omstændigheder. Det var i efterkrigstiden, hvor landsdelen endnu på mange måder prægedes af nød og vanskeligheder, besat som den var af britiske tropper og fyldt til randen af østtyske flygtninge. I dagliglivet mærkedes det nok mest i vareknaphed og højst unormale trafikale forbindelser. Jeg medbragte derfor både en hel del madvarer og min cykel til brug i påkommende tilfælde. Begge dele kom mig til stor nytte. Det danske generalsekretariat i Flensborg ydede mig god hjælp ved at sørge for værelse og ophold på Flensborghus, så ofte jeg havde brug for det.

Faglig og kollegial assistance fik jeg i rigt mål på Flensborg Museum, hvor den daværende leder dr. Fritz Fuglsang og hans medarbejder og senere efterfølger dr. Ellen Redlesen var mig behjælpelig med at skaffe kontakter til herregårdsbesidderne.

De foreslog mig først at tage ud til Lyksborg slot, som ganske vist ikke var nogen herregård, men hvis samlinger, de mente, måtte være af betydelig interesse for mig. Efter forudgående anmeldelse til prins Friedrich Ferdinand, som på vegne af sin slægtning, hertug Friedrich, der boede på herregården Grünholz i Svans, varetog tilsynet med slottet og dets samlinger. Jeg cykle-

de derud en fredelig søndag morgen og tog vejen over Munkbrarup for at tage hovedværket i den gamle kvaderstenskirke – granitdøbefonten – i øjesyn. Da jeg efter denne dejlige oplevelse nærmede mig Lyksborg, erindrer jeg det triste syn, der mødte mig. Den lille slotsby, der før krigen havde været omgivet af tæt bøgeskov, lå næsten helt blottet, efter at al skov ned mod stranden var borthugget. Utroligt, at dette i dag slet ikke mere kan spores. Lyksborg ligger i dag som i mine unge dage.

Modtagelsen på slottet var, efter en smule reserverthed på begge sider i begyndelsen, absolut venlig og positiv. Den blev det mere og mere under gennemgangen af portrætsamlingen, som overraskede mig ved sit ualmindelige rige indhold af danske portrætter, hvis tilstedeværelse netop her – og baggrunden derfor – da slet ikke stod mig klar. Prinsen og hans søster, prinsesse Ortrud, var på det tidspunkt fuldt optaget af at bringe samlingen i orden i den hensigt at gøre den tilgængelig for publikum. Der var meget at diskutere både vedrørende identifikation af personer og bestemmelse af mulige kunstnere, og herunder kunne jeg bidrage med en del resultater, som blev modtaget med interesse. For blot at nævne et eksempel blev vi på stedet enige om at »omdøbe« et par store billeder i fint udskårne rammer. De var navngivne som kurfyrst Frederik Wilhelm den Store af Brandenburg og hans ægtefælle, der i øvrigt var prinsesse af den ældre lyksborgske hertugli-

nie, men forestillede i virkeligheden kong Frederik III og hans dronning Sophie Amalie. Det første møde endte med en gæstfri indbydelse til at spise middag sammen med familien i Kavalerhuset, prinsens bolig i slottets forgård. Her blev der rig mulighed til faglige drøftelser, men også til en helt åben udveksling af synspunkter om den øjeblikkelige nationale og internationale situation. I det hele taget blev der ved dette mit første besøg skabt en kontakt, som på tværs af nationale modsætninger har vist sig varig indtil den dag i dag. Mange gange siden har jeg været på Lyksborg – også som vejleder for adskillige grupper som historiske samfund o.l. Altid er jeg blevet modtaget med venlighed og forståelse ud over det almindelige. Forbindelsen mellem Lyksborg slot og Frederiksborgmuseet kulminerede nok i 1975, da daværende hertug Peter og hertuginde Marie Alix gavmildt gik med til udlån fra Lyksborg slot og herregården Grünholz af mange vigtige billeder til den af museet – på foranledning af dronning Margrethe – arrangerede udstilling i anledning af 150-året for den yngre lyksborgske hertuginies beståen. Det var i 1825, at kong Frederik VI skænkede Lyksborg slot og titlen hertug af Lyksborg til vor nuværende dronnings tip-tip-oldefar, hertug Vilhelm, far til den senere kong Christian IX. Udstillingens titel var i øvrigt »Christian IX og hans slægt«.

Lyksborg slot er som bekendt i dag både et privat hjem for hertugfamilien og et offentligt tilgængeligt mu-

seum, som hvert år besøges af en stadig stigende strøm af danske, efterhånden som det er blevet bekendt, hvor meget slottet rummer af særlig interesse for netop os. Dette har sin baggrund i de nære slægtsbånd, som i tiden før Treårskrigen knyttede den danske kongefamilie og hertugfamilien på Lyksborg sammen.

Mit næste besøg gjaldt herregården Gelting i Østangel. Det var næsten chokerende at møde et så fremmedartet, hollandsk hus midt i et østjydske landskab, og lige så stor var min overraskelse over interiørens fantastiske stukudsmykning og husets rige og varierede samling af portrætter. Den meget venlige modtagelse og store gæstfrihed, som ejer-ægteparret viste mig, gjorde indtryk på mig – vel ganske særligt på baggrund af den tyngende flygtningebelægning. Den daglige husholdning, fortalte man mig, omfattede normalt 15-20 personer, men på det tidspunkt 60-70, som både skulle huses og bespises. Alt blev omhyggeligt vist frem for mig af baronen, Bertram v. Hobe-Gelting og hans hustru af luxembourgsk oprindelse. Ved gennemgangen af de danske kongeportrætter – samtlige kongepar fra Christian V indtil Christian VII – slog det mig, hvorledes man på stedet syntes at have glemt fortiden, skønt det her drejede sig om billeder af kunstnerisk værdi. Det var et forhold, der gentog sig på flere af de herregårde, jeg besøgte. Ingen steder lagde ejerne skjul på deres holstenske eller mecklen-

burgske oprindelse og tyske sindelag, men nogen aversion mod danske eller Danmark i den forbindelse mærkedes der intet til – tværtimod vist der stor interesse og åbenlys videbegærlighed overfor det, jeg som dansk kunne bidrage med af oplysninger om husets indhold af billeder og genstande. På Gelting indbød man til at komme igen med bedre tid og under bedre forhold, og den indbydelse har jeg taget imod flere gange.

På Ludwigsburg – det tidligere Kohøved – i Svans havde jeg den oplevelse efter rundgangen i det vældige hus med utroligt fine interiører, der kunne måle sig med slotsinteriører i København, at min vært, »Frau von Ahlefeldt«, under det efterfølgende kaffesamvær i det intime, såkaldte »brogede kammer« med loft og vægge panellerede af et væld af små, nederlandske malerier fra første halvdel af 1600-årene, helt impulsivt udtrykte sin glæde over mit besøg med ordene: »Aber dies ist ja wirklich gegenseitig anregend!« Som belønning – ja sådan følte jeg det – gjorde fruens datter mig den store tjeneste at transportere mig i sin udslidte folkevogn i huj og hast over stok og sten ad en forslidt og stærkt hullet genvej til den nærmeste jernbanestation. Jeg kunne så roligt fritage min ledsager, der så kulant havde kørt mig til Ludwigsburg, den daværende danske skoleinspektør Mortensen i Kappel, for videre transport.

Den største oplevelse på hele herregårdsturen i Sydslesvig blev dog

uden sammenligning den århundredgamle Reventlow-besiddelse Altenhof syd for Ekernførde. Fra Wulfshagen, som jeg også besøgte og har bevaret dejlige indtryk fra, introducerede ejeren, greve Einar Reventlow – ud af en svensk gren af den såkaldte yngre danske linie af slægten – mig telefonisk hos Altenhofs daværende ejer, fru Marie Louise v. Bethmann-Hollweg, født komtesse Reventlow, som bød mig hjertelig velkommen, men beklagede, at jeg forud for mit besøg måtte henvende mig til adjudanten hos den britiske militærguvernør – i 1948 civilguvernør – som lige efter besættelsen i 1945 havde valgt Altenhof til hovedsæde og residens. Efter en opringning til adjudanten og forelæggelse af formålet med besøget fik jeg uden besvær tilladelse til at komme på et nærmere bestemt tidspunkt. Ved min ankomst blev der stillet en britisk officer til min rådighed, hvis første opgave var at præsentere mig for guvernørens frue, da guvernøren selv den dag var i Hamborg.

Ved den påfølgende ret så forcerede gennemgang af det store hus med de mange skønne interiører og en overvældende samling af interessante og kunstnerisk fine portrætter, blev jeg hurtigt klar over, at de to timer, der var afsat, kun ville forslå lidt med hensyn til det, jeg gerne ønskede – så meget mere som min ledsager ikke kendte det mindste til portrætterne i huset. Men imponeret nåede jeg at blive og tillige helt vis på, at jeg om muligt måtte vende tilbage dertil, så snart

forholdene blev bedre. Jeg kendte i forvejen mange af portrætterne og kunne naturligvis også se, at en del var udført af datidens betydelige danske kunstnere. Forinden jeg måtte forlade Altenhof, havde jeg den tilfredsstillelse at blive ført op til herregårdens charmerende ejerinde og hendes mor grevinde Elly Reventlow, født Stein, enke efter grev Theodor R., der havde arvet herregården i 1886 og været dens ejer indtil sin død i 1938. Begge damerne opfordrede mig til at komme igen ved en bedre lejlighed. Denne indbydelse har jeg ikke siddet overhørig, men benyttet adskillige gange – også i følge med andre interesserede og tillige som omviser for større danske selskaber. Altid mødt med beredvillig forståelse fra den nu (1980) afdøde ejerinde, som engang smigrede mig ved at udnævne mig til den bedste kender af Altenhofs portrætsamling. Det er nu efter mit eget skøn lidt overdrevent, men jeg tog det til mig som en kompliment.

De gentagne rejser til herregårdene i Sydslesvig og for en del også Holsten førte bl.a. til et for begge parter meget positivt og frugtbringende samarbejde mellem Frederiksborgmuseet og Landesamt für Denkmalpflege i Kiel om fotografering og registrering af nogle af de – fra et fælles synspunkt – interessante portrætsamlinger i landet Slesvig-Holsten. Frederiksborgmuseets opgave blev herunder særlig at yde bidrag til identificering af de afbillede personer og om muligt tillige bestemmelse af kunstnerne, medens

fotograferingen varetoges af Landesdenkmalamt ved denne institutions fortrinlige fotograf Otto Vollert. Det blev ganske vist kun en beskednen begyndelse, men det er mit håb, at dette samarbejde kan genoptages, for efter mit skøn ligger der endnu en stor opgave tilbage, hvis løsning kunne blive til gavn for begge landes portrætforskning.

Skulle jeg samle mine indtryk om herregårdenes situation i almindelighed, da forekommer det mig, at bevaringsopgaverne for Sydslesvigs vedkommende er mindst lige så påtrængende som for Danmarks. De to krige, som Danmark lykkeligtvis er gået fri af, har naturligt nok – med alle deres skæbnesvangre følger – medført, at der syd for grænsen kræves en endnu større indsats for at løse den store opgave at søge herregårdene bevaret som en vigtig historisk kulturarv.

Som afslutning på dette afsnit vil jeg tillade mig at citere, hvad den kendte, nu afdøde, kunsthistoriker og skribent, professor Chr. Elling i sin bog »Aftenspil« fra 1971 skriver om sin deltagelse i en af vore fælles rejser til Sydslesvig og Holsten.

»Besøg på en snes herregårde gav mange forunderlige indtryk af svinde-nde feudal kultur.

I vestibulen på Rundhof hang tunge *Erntekronen* under kuplen, den klassiske rotunde gjorde sig som et tempel for den slesvigske Ceres. – Lifligt er det indre af Gelting, dæmpet sollys gennem de slanke neder-

landske vinduer. Rigsfriherre Seneca von Geltingen, søn af en frisisk hestehandler havde vundet sine tønder guld på Java. Han efterlod et eventyr i sit hus. Rige stukkaturer fortæller overalt historien om overflodens horn fra Batavia, om lyk- kens bobler og skrattende kar. Udenfor var sommerbyger og en regnbue.

Der hvilede en stemning af kvide over en vis herregård. Bundfrossen nyantik. I forhallen tudede en lænket hyrdehund gudsjammerligt under hele opholdet. Hr. von Z. virkede som en genganger, den opvar- tende kusk var forsovet. Gemalinden viste sig ikke. Efter middagen konverserede værten med helt åndsfraværende elskværdighed. Andetsteds var godsherren i Holsten just blevet valgt til kloster- provst for et adeligt damestift inden- for det holstenske ridderskab; under det ceremonielle samvær ved bordet boblede munterheden. Frokosten (*en dejeuner dinatoire*) på Wulfshagen blev indledt af en legeret hønsekødssuppe, hvortil serveres skiver af hvedebrød med røget ål, ligesom i Holland skåret diagonalt, og gul brændevin. Anretningen passede bravt for landjunkere på tung og givtig jord. Hestehavens fjorten egetræer var pragtfulde, de holdt – tror jeg – mere end fem meter omkreds i brysthøjde. Under dem rev man hø.

Et mægtigt orgel tårner sig op mellem gallerier i den barokke trappehal på et herresæde i Angel (fejlag- tigt for Svans). Den magre, højst

Nyclassicistisk dørparti på Gelting.

distingverede greve vandrede rundt om billardet. Han talte koncist, som en preussisk gardeofficer, og fortalte ypperligt. Engang i ulvetiden havde han bistået en jøde. Efter krigen meldte denne sig hos ham for at vise sin erkendtlighed, stor nød rådede da i provinsen – *aber ich war seiner Hilfe nicht bedürftig*. Jeg hører endnu den ligesom klippede diktion, ser det knappe smil.

Den største effekt oplevedes dog på Breitenburg. Efter at have gjort et par artige, ret vage bemærkninger om Rantzau'ernes legendariske troldeguld blev jeg næsten lamslået over rigsgrevens tørre spørgsmål: Vil De se det? Kort efter blev man præsenteret for tenen, mønten og fisken. Thiele har historien i sine Folkesagn.«*)

*) J. M. Thiele, Danmarks Folkesagn, 1968, I, side 114.

Altenhof. Set fra alleen med indkørslen til herregården.

Korte beskrivelser af nogle sydslesvigske herregårde

ALTENHOF

Blandt herregårdene i Sydslesvig er Altenhof i øjeblikket den eneste, der er delvis offentlig tilgængelig, idet der i sommertiden på visse ugedage er adgang for besøgende. Den er beliggende en halv mils vej syd for Ekernfærde. Kommer man kørende ad landevejen mod Kiel drejes til højre ved den lille jernbanestation med samme navn som herregården og køres derefter et par kilometer ad en bugtet vej gennem tæt bøgeskov, indtil hovedbygningen kommer til syne på højre side for enden af en allé med tætstående, gamle egetræer i flere lag.

I den store åbne forgård ligger blandt andre huse en vældig staldbygning, hvis gavl er udstyret med ANNO 1711 samt bogstavmonogrammerne HCFR og FIHR i store jernankre, hentydende til det ægtepar, der lod bygge ikke blot stalden men også hovedbygningen, nemlig *Hr. Cay Fr. Reventlow og Fru Ida Hedvig Reventlow*, født Buchwald. Hovedbygningen blev opført i årene 1722-28. Det var oprindeligt et regulært palæ i typisk barokstil, med 11 fag i bredden, hvoraf de tre midterste dannede et fremspringende parti med en trekantsgavl øverst. Huset havde afvalmet tag med små kviste. Efter omfattende om- og tilbygninger i to omgange, dels i 1860'erne, dels i det første årti af 1900-årene, er den gamle barok-

bygning nu nærmest indkapslet i det imponerende slotsagtige kompleks, der ikke byder på særlige arkitektoniske værdier.

På Altenhof er det derfor ikke så meget husets ydre, der påkalder opmærksomheden, men så meget mere dets indre ved såvel udstyrelse som inventar, der stadig genspejler en hel del af 1700-årenes forfinede herregårdskultur. Som besøgende passerer man gennem sale og stuer, hvoraf nogle har velbevarede stukdekorationer fra rokokotiden, andre er behængt med skønne gamle gobeliner, dels franske fra Strassbourg, dels flamske fra Bruxelles. En af salene er prydet med antikiserende vægmalerier, udført omkring 1800 af en italiensk maler G. A. Pellicia, som er særlig kendt for sine udsmykningsarbejder på den holstenske herregård Emkendorf og den sydslesvigske Knoop ved Ejderkanalen. I mange rum ses dørstykker af forskellig art, bl.a. som parvist sammenføjede portrætter, forestillede de tidligste besiddere på herregården. Endvidere to dørstykker med fremstilling af Bernstorff slot i Gentofte uden for København. Blandt møbler og andre inventargenstande er der mange kostbare stykker. Værd at bemærke er også det interessante bibliotek med fint indbundne værker, deraf mange fra slutningen af 1700-åre-

Claus Reventlow, 1693-1758, præsident i højesteret. Malet af C. G. Pilo 1750.

ne, da Altenhofs ejer grev Cay Fr. Reventlow den Yngre var chef for Det kgl. Bibliotek i København og derfor personlig særlig interesseret i smukke bøger. I denne forbindelse kan nævnes, at herregårdens – for den danske helstats historie meget vigtige – privatarkiv kort efter anden verdenskrigs afslutning, da Altenhof blev udvalgt som residens for den britiske militærguvernør i Slesvig-Holsten, af sikkerhedsgrunde og med familiens samtykke blev deponeret i Rigsarkivet i København.

Dog, det der fra såvel et alment som mere specielt historisk synspunkt har størst interesse, er den omfattende samling af historiske portrætter, forestillende en hel række af tidens betydelige personligheder med afgørende indflydelse på styrelsen af det danske rige i helstatstiden. At disse mange billeder findes på Altenhof – de »tyske« Reventlow'ers stamsæde siden 1691 – er naturligvis ikke nogen tilfældighed.

Lige fra Christian den IV's tid var Reventlow'erne kendt og anset som en særlig kongetro slægt. Dette gjaldt navnlig de grene, der nedstammede fra Christian IV's betroede kansler Ditlev Reventlow, af hvis sønner Henning blev Altenhofs første ejer, og Conrad grundlægger af den »danske« linie ved sin ophøjelse i den danske grevestand med herregården Sandbjerg som stamsæde for det eneste danske grevskab i hertugdømmerne. Han blev senere storkansler og far til Frederik IV's anden dronning Anna Sophie.

Altenhof-liniens to mest fremtrædende skikkelser var Ditlev Reventlow (1712-83) og Cay Fr. R. (1753-1834). Den førstnævnte nok mest kendt som den sindssyge Christian VII's strenge opdrager, men tillige som en dygtig finansminister, der bragte orden i rigets økonomi – forresten i nært samarbejde med H. C. Schimmelmann – hvis datter Julia senere ægtede hans næstældste søn Fritz R. til Emkendorf. Ditlev Reventlow indlagde sig endvidere stor fortjeneste som de to udenrigsministre J.H.E. og A. P. Bernstorffs repræsentant under de vellykkede forhandlinger 1767 og 1773 om den mageskiftetraktat, hvorved det gottorpske hertughus gav afkald på dets besiddelser i hertugdømmet Holsten mod til gengæld at få grevskabet Oldenburg i Nordtyskland. Intet under, at Ditlev R. for sine fortjenester blev både elefantridder og optaget i den danske grevestand.

Sønnen Cay R. blev efter nogle år som diplomat i Spanien af A. P. Bernstorff hjemkaldt til betydelige embeder i hof- og statstjenesten, bl.a. chef for Det kgl. Bibliotek, Mønt- og Medaljekabinetet, Kunstkammeret og Botanisk Have. Toppen på sin karriere nåede han 1797, da han efter sin svigerfar A. P. Bernstorffs død overtog dennes vigtige post som chef for Tyske Kancelli, det centrale organ for styrelsen af hertugdømmerne. Det skete midt i et afgørende tidehvert for gennemførelsen af de vigtige landboreformer, og her viste det sig ret hurtigt, at han og måske navnlig hans bror Fritz på Emkendorf var

mere konservative end deres slægtninge, de danske Reventlow'er. Under påvirkning af broderen modsatte Cay R. sig mange af regeringens bestræbelser som ophævelsen af livegenskabet og skatte-reformer, hvilket førte til, at han i 1802 bad kronprins Frederik om afsked fra alle sine embeder i København for fremtidig helt at kunne hellige sig sin hjemlige virksomhed som storgodsejer i hertugdømmerne. Kronprinsen følte sig dybt skuffet og meget bitter over hans optræden, som betød det første vigtige brud på den enighed, der hidtil havde kendetegnet helstatspolitikken.

Hvad portrætsamlingens indhold angår, bekræfter denne tilfulde det nære forhold mellem kongehuset og Reventlow-slægten. Her findes billeder af Christian V og dennes datter prinsesse Sophie Hedvig, Frederik IV og flere forskellige malerier af dennes anden dronning Anna Sophie, født komtesse Reventlow, samt af Frederik IV's datter prinsesse Charlotte Amalie. Endvidere af Christian VI og dronning Sophie Magdalene samt naturligvis Frederik V og begge dennes dronninger, den engelske Louise og den tyske Juliane Marie. Derimod savnes portrætter af Christian VII og Frederik VI. Kunstnerne til næsten alle de nævnte fremstillinger er kendte danske hofmalere som le Coffre, Balth. Denner, J. S. Wahl, den svenskfødte C. G. Pilo og den mindre betydelige Peter Wichmann.

Ejerne er naturligvis også rigt repræsenteret i portrætsamlingen,

begyndende med Henning R. og endende med Eugen Reventlow (1798-1855). De kunstnerisk mest fremragende er her portrætmalerier udført af den berømte franske maler J. L. Tocqué, forestillende Ditlev R., dennes ægtefælle, Margrethe, født Raben fra Ålholm på Lolland, samt svoger Otto Ludvig Raben, alle malet i Paris. Maleren Tocqué blev i øvrigt på J. H. Bernstorffs foranledning senere indkaldt til Danmark, hvor han i 1759 malede en række billeder af kongefamiliens medlemmer. En næsten ligeså stor perle i samlingen er den svenske maler Alexander Roslins ovale portræt af Cay R. som ung. Den samme blev i øvrigt tillige med sin hustru også malet af den danske kunstner Peder Als, som er repræsenteret med flere billeder på Altenhof, ligesom et andet endnu større navn blandt danske kunstnere, nemlig Jens Juel. Endelig er Frederik VI's hofmaler, særlig efter kongens ophold på Kiel slot efter 1807, hamborgeren F. C. Gröger smukt repræsenteret ved malerier af Cay R., dennes anden hustru Emilie Louise Henriette, født Bernstorff, samt et gruppebillede af deres tre sønner Eugen, Gottfried og Theodor som drenge.

Af slægtsbilleder uden for ejerkredsen må i alt korthed nævnes kansler Ditlev R., storkansler Conrad R., dennes søn Christian Ditlev R., malet af Balth. Denner, højesteretspræsident Claus R. af samme maler, samt store pragtbilleder af samme og hustruen, Charlotte Dorothea Plessen, malet af C. G. Pilo

Ditlev Reventlow, 1712-83, overhofmester hos Christian VII. Malet af J. L. Tocquè.

Augusta Louise Stolberg, 1753-1835, A. P. Bernstorffs hustru. Malet af Jens Juel.

1750. Endvidere Julia R., født Schimmelmänn, malet i Rom af Angelica Kauffmann, og – ikke at forglemme – de meget fine portrætrelieffer af Fritz og Julia R., udført i Stockholm af den kendte svenske billedhugger J. T. Sergel.

Til sidst skal anføres en række billeder af kendte og betydelige mænd i Danmarkshistorien som Christian Siegfried Plessen, Ulrik Adolf Holstein, A. G. Moltke, J. H. E. Bernstorff, malet af Peder Als, A. P. Bernstorff samt hans ægtefæller efter hinanden, de to søstre, født Stolberg, alle malet af Jens Juel. Kort sagt indtager talrige medlemmer af den såkaldte helstatsfamiliekreds Bernstorff-Reventlow-Schimmelmänn-Stolberg en stor plads i Altenhof-samlingen og bidrager til, at denne er så vigtig også fra et dansk synspunkt.

Grev Eugen døde 1855 barnløs i en alder af 87 år. Altenhof-liniens eneste overlevende mand var da den kun 16-årige grev Theodor Reventlow (1870-1938), der ved arv fra sin farfar på Jersbek og sin farfars bror på Altenhof arvede godsbesiddelser med et samlet areal af henved 10.000 tdr. land. Han ægtede den borgerlig fødte bankierdatter fra Köln Elly Stein, som lige til sin død i 1960 på afgørende vis satte sit præg på livet på Altenhof ved sin usædvanlige begavelse og charme. Ægteparret fik fire døtre, men ingen sønner, så ved Theodor Reventlows død overgik herregården til den næstældste datter komtesse Marie Louise Reventlow, der blev gift

med en søn af kejser Wilhelm II's rigskansler i tiden 1909-1917 Bethmann-Hollweg. Efter at have mistet sit store slægtsgods i Brandenburg ved sovjetrussernes besættelse tog denne fast ophold på Altenhof, hvor han efter 1945 gjorde sig gældende som en fremtrædende, initiativrig landmand. Hans hustru døde i 1980, hvorefter hendes ældste søn overtog godset, der nu er reduceret til en størrelse af ca. 1.800 tdr. land, hvoraf 800 er skov.

LOUISENLUND

På et ualmindeligt naturskønt sted – med udsigt ud over Sliens såkaldte »Store Bredning« – ligger Louisenlund, omkranset af skov, i en afstand af godt en halv snes kilometer øst for byen Slesvig. Fra landevejen mod Ekernefærde drejer man lidt før landsbyen Flækkeby af til venstre og kommer ad en smal bivej gennem et stærkt kuperet terræn og derefter gennem tæt bøgeskov frem til hovedbygningen, hvis hovedfacade mod nord vender ud mod Slien.

Skønt Louisenlund ikke er en herregård som de øvrige her omtalte, og dens oprindelse er helt forskellig fra disses, tages den alligevel med, fordi den fik en særlig betydning i Syd-slesvig, specielt for den lyksborgske hertugfamilie.

På det sted, hvor dens avlsgård ligger – et stykke borte fra og helt uden forbindelse med hovedbygningen – var der oprindeligt en teglgård med navnet Tegelhøve, som i

1713 indlemmedes under kronen, altså blev kongelig ejendom, hvad den vedblev at være indtil 1770.

I mellemtiden var der sket det, at tre hessiske fyrstesønner i 1756 kom til Danmark under ejendommelige omstændigheder. Deres far var gået over til katolicismen, moderen var en søster til Frederik V's dronning Louise, født prinsesse af Storbritannien, og deres farfar så da ingen bedre udvej end at sende sine sønnesønner til det danske hof, for at de der kunne få en protestantisk opdragelse. Den mellemste af de tre drenge var landgreve Carl – en livlig, opvakt, velbegavet og charmerende dreng på 12 år, som alle ved hoffet kom til at synes godt om. Han blev officer og gjorde ualmindelig hurtigt karriere op gennem graderne til rangen som general i 22-års alderen i 1766. I det samme år døde Frederik V, og kort efter blev landgreven gift med den nye konge Christian VII's søster, prinsesse Louise, i hvilken anledning hendes ægtefælle ikke blot blev ridder af elefanten, men samtidig medlem af gehejmestatsrådet og præsident for krigskollegiet. Efter et par års udenlandsrejse sammen med prinsessen blev han ved hjemkomsten udnævnt til statholder i hertugdømmerne med residens på slottet Gortorp, en stilling han i øvrigt beholdt lige til sin død som 92-årig i 1836.

Her lå da forudsætningen for opførelsen af Louisenlund. I 1770 skænkede Christian VII nemlig Tegelhaven til sin søster, landgrevinde Loui-

se, for at der på dens grund kunne opføres et lystslot til ægteparrets sommerophold. Samtidig fik ejendommen status som herregård med adelige rettigheder. Planerne om opførelsen af lyststedet blev dog først realiseret efter kabinetsminister J. F. Struensee's fald i 1772. Men straks derefter blev der taget fat på byggearbejdet. Stedet fik fra begyndelsen navn efter prinsessen. Opførelsen fandt sted i årene 1772-76 under ledelse af prinsessens hofintendant, arkitekt J. H. Motz fra Hessen, der senere fik embedet som kgl. landbygmester i hertugdømmet, hvorved han blev så godt aflagt, at han senere kunne købe godset Buckhagen (Bukhaven) i Østangel. Under den første del af byggeperioden var landgreveparret ikke hjemme, idet Carl af Hessen i 1772 blev sendt til Norge som overgeneral over tropperne i tvillingriget.

Louisenlund blev i sin første skikkelse et ret beskedent lystslot i nyklassicistisk overgangsstil – et enetageshus på 11 fag, af hvilke de tre midterste lidt fremspringende og ført op i to etager med en trekantsgavl foroven, som skød sig op i mansardtaget (et højt knækket tag, i hvilket den underste del er stejlest og derved giver plads for indretning af rum i tagetagen). Dette hus danner kærnen i den nuværende betydelig større og mere statelige hovedbygning, som fik sin form omkring 1815, dels ved udvidelser til begge sider med yderligere tre fremspringende fag, der på søsiden har buede overdækninger, på have-siden trekantsgavl, dels ved ud-

Louisenlund. Set fra nord.

bygningen af hele mansardetagen til et fuldt stokværk og derover et højt valmtag. Det første lystslot kendes godt fra et par serier små farvelagte tegninger (gouacher), udført af den slesvigske maler C. D. Voigt i anledning af kronprins Frederiks (VI) bryllup 1790 med landgreveparrets ældste datter, prinsesse Marie. Senere udvidedes Louisenlund yderligere ved en tilføjelse til vestgavlen af en lang lav bygning (orangeri), endende i en pavillon med kuppeltag og ved opførelsen øst for hovedhuset af en fritliggende kavalérbygning. I 1853 – sytten år efter landgrevens død – byggedes endelig en herskabsstald endnu længere mod øst.

Louisenlunds smukke beliggenhed blev understreget ved anlæggelsen af parker både nord og syd for hovedbygningen, den førstnævnte formet som et stort firkantet terrasseparti med fri udsigt over Slien, den anden mod syd som en engelsk have med mange enkeltheder, vidnende om landgreve Carls romantiske indstilling og interesse for mysticisme. Et stykke ude i skoven vest for hovedbygningen opførtes et mærkeligt »frimurertårn« med et hviskegalleri i stueetagen, en alkymistkælder nederst og et krenelleret brystværn på taget. Carl af Hessens levende interesse for Norge tilkendegaves ved opførelsen af et norsk bjælkehus i parken. Her lag-

Landgreve Carl af Hessen, 1744-1836, som ung. Statholder i hertugdømmerne.

des også en eremithytte med en malet billedskåret figur, anbragt i en kasse, og det således, at den hævede sig op, samtidig med at døren blev åbnet. Endelig rejstes i parken forskellige mindesmærker, som endnu er bevaret på deres plads – en Louisesøjle, rejst af dronning Marie til minde om hendes forældre, en Mariesøjle til minde om kronprinseparrets bryllup på Louisenlund i 1790, et Vilhelmsminde til erindring om hertug Vilhelm af Lyksborg m.fl. Kort efter fundet 1796/97 ved Vedelspang af to runestene lod Carl af Hessen disse bringe til Louisenlund og dér opstille i parken, hvorfra de senere blev flyttet til museet i Kiel og defra efter anden verdenskrig til det nyoprettede landsmuseum i Gottorp. Midt i haveanlægget ned mod Slien er nu opstillet et bronze-solur, som i 1794 blev skænket landgreven til hans 50 års fødselsdag.

Carl af Hessen var en særpræget personlighed med forbindelser til mange sider i hele Europa. Dette medførte bl.a., at en i adskillige lande kendt eventyrer og charlatan, grev Saint Germain kom til lystslottet ved Slien, hvor han i kælderens frimurertårnet drev sine alkymistiske og kemiske studier og i øvrigt nød gæstevenskabet på Louisenlund til sin død i Ekernførde i 1794. Da den reformerte præst Johan Caspar Lavater i 1793 var i Danmark, aflagde han et besøg på Louisenlund, hvor landgreven følte sig stærkt tiltrukket af alle de mystiske træk i dennes religiøsitet. Blandt landsmænd i landgrevens bekendt-

skabskreds kan nævnes Fr. Münster, Jens Baggesen, Cay Fr. Reventlow og A. P. Bernstorff. Efter sidstnævntes død påstod Carl af Hessen, at han modtog åbenbaringer og budskaber fra den afdøde. I politisk henseende spillede han ingen nævneværdig rolle. Efter kronprinsens overtagelse af magten 1784 sluttede han sig nær til denne og støttede i begyndelsen af al magt den betydningsfulde reformpolitik i kongeriget og hertugdømmerne, men med alderen blev han yderst reaktionær, hvilket særlig gav sig udtryk i harme over Uwe Jens Lornsens oprørske virksomhed i hertugdømmerne 1830. Han fandt da sin svigersøn, kong Frederik VI's optræden mod Lornsen alt for lemfældig.

At Louisenlund blev betragtet som landgrevinde Louises personlige ejendom fremgik tydeligt ved åbningen af hendes testamente i 1831, hvorved hun havde indsat sin yngste datter Louise Caroline som arving. Denne var i 1810 blevet gift med daværende prins Vilhelm af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Beck, som ved dette giftermål altså blev svoger til Frederik VI og efterhånden nær knyttet til denne. Prins Vilhelm efterfulgte 1816 sin far som hertug af linien Beck, men takket være Frederik VI's særlige forkærlighed fik han i 1825 skænket Lyksborg slot og titlen hertug af Lyksborg, hvorved den såkaldte yngre lyksborgske hertuginie etableredes – dog uden noget hertugdømme. Louise Caroline og Vilhelm fik i deres ægteskab 10 børn, blandt hvilke

Prins Carl var den ældste og derfor efterfulgte faderen som hertug. Den sjette i rækken var Christian, den senere kong Christian IX af Danmark.

Indtil ulykkesåret 1848, der medførte en skæbnesvanger national splittelse af den lyksborgske familie, boede enkehertuginde Louise Caroline både på Lyksborg slot og på Louisenlund, hvilket sidste sted hun i sommertiden gjorde til et meget yndet samlings- og mødested for hele familien. Men i 1848 forlod hun sin hjemstavns fremtid at bosætte sig hos en datter, gift i fyrstendømmet Anhalt-Bernburg. Louisenlund forærede hun til sønnen hertug Carl, der siden 1838 var gift med Frederik VI's datter Vilhelmine Marie. Han valgte i 1848 ulykkeligtvis at stille sig på oprørernes side og kunne – efter nogle års ophold i Dresden – først vende tilbage til Sydslesvig i 1853, for at hellige sig varetagelsen af den store arv, som moderen og morfaderen havde betroet ham og hans efterkommere.

De to verdenskrige fik alvorlige følger for Louisenlund. Efter 1918 blev alle fideikommisser i det tyske rige ophævet, og godserne måtte afgive jord til udstykning. Men hertil kom, at Louisenlunds område blev invaderet af arbejder- og soldaterråd, som nedrev frimurertårnet til grunden. Efter nederlaget i 1945 gik det endnu værre til, ikke blot med vandalisme fra den lokale befolknings side, men også som følge af beslaglæggelsen og besættelsen af britiske soldater fra den 8. maj 1945

indtil 1948. I disse år gik det slemt ud over husets gamle skønne inventar fra Carl af Hessens tid. Det meste blev bortfjernet eller ødelagt. I forbindelse med afgivelsen af jord efter den nye jordreform af 1949, valgte den daværende ejer, hertug Friedrich at gøre Louisenlund til en stiftelse til bedste for en nyoprettet internatskole. Skolen åbnede i 1949. Den fik tllagt 455 tdr. land af ejendommens areal, medens hertugen beholdt hovedbygningen med tilhørende 85 tdr. land park og skov. Hovedbygningen blev stillet til rådighed for skolen og i den anledning ombygget til sit nye formål, samtidig med at der i det omgivende skovområde blev opført moderne skolebygninger og lærerboliger, varsomt indpasset i det gamle miljø. En søn af prinsesses Benedikte og prins Richard er for tiden elev på denne skole.

De hertugelige lyksborgske besiddelser

Ifølge landgreve Carl af Hessens testamente blev efter hans død 1836 hans ældste dattersøn, hertug Carl af Lyksborg, indsat som universalarving til alle hans besiddelser under den forudsætning, at de skulle oprettes som et fideikommis til fordel for ham og hans hertugelige efterfølgere. Dette betød, at besiddernes ret indskrænkedes til nydelsen af ejendommens afkastning, medens salg eller pantsætning af dem var forbudt. Det drejede sig om følgende tre herregårde – Carlsburg i den nordlige del af landskabet Svans samt Roest (Røst) og Buck-

Carl af Hessen som gammel foran Louisenlund. Malet af V. Wassner 1834.

hagen (Bukhavn) i Østangel. Indtil videre skulle ejendommene administreres af ene-eksekutoren i landgrevens bo. Forskellige forhold bevirkede, at oprettelsen af fideikommisset først kunne virkeliggøres i 1854 – efter arvingens hjemkomst fra landflygtigheden som følge af Treårskrigen. Overdragelsen fandt sted i 1855. Hertug Carl havde i mellemtiden købt herregården Lojt-

mark med Espenæs (1840) og, som ovenfor nævnt, fået rådighed over Louisenlund ved moderens bortrejse i 1848. I 1855 havde han endvidere erhvervet herregården Grünholz (Grønholz), som han i 1862 fik Frederik VII's tilladelse til at indlemme i fideikommisset mod til gengæld at bortsælge Buckhagen. De hertugelige lyksborgske besiddelser omfattede derefter følgende

herregårde: Carlsburg, Lojtmark med Espenæs, Louisenlund og Grünholz i Svans samt Roest i Østangel. Før første verdenskrig fjedes dertil Bienebæk og Staun i Svans, erhvervet af hertug Friedrich Ferdinand henholdsvis 1887 og 1904. Hertughuset var da – først og fremmest takket være landgreve Carl og landgrevinde Louise – blevet Sydslesvigs ubetinget største godsbesidder. Denne status er, trods de skæbnesvangre følger for herregårde efter Tysklands nederlag i to verdenskrige, opretholdt indtil den dag i dag.

Efter den første verdenskrig blev Lojtmark med Espenæs samt Carlsburg med avlsgården Charlottenhof i deres helhed afgivet til udstykning, for Carlsburgs vedkommende dog med undtagelse af hovedbygningen og omgivende park. Louisenlunds jordtilliggende blev samtidig betydelig reduceret. Efter anden verdenskrig blev følgerne langt mere indgribende. Der var da forslag fremme om, at alle herregårde skulle reduceres helt ned til en størrelse af højst 100-200 ha jord. Det endelige resultat blev dog ikke nær så radikalt. Daværende hertug Friedrich skal have spillet en vigtig formidlende rolle under forhandlingerne om jordreformen 1949 og medvirket til, at der blev enighed om en frivillig ordning med afgivelse af jord fra herregårde i hele Slesvig-Holsten på ca. 30.000 ha. Herefter omfatter de samlede lyksborgske godsbesiddelser i dag ca. 4.500 tdr. land, hvoraf de 1.000 er skov. Den nuværende ejer er prins Christoph

(født 1949). Han efterfulgte sin far hertug Peter, som ved sin død i 1980 tog hertug-titlen med sig i graven, idet bestående titler nu kun opretholdes, så længe deres nuværende indehavere er i live. Medens hertug Peter og hans ægtefælle hertuginde Marie Alix som deres hjem havde valgt den mere praktisk indrettede herregård Bienebæk beliggende i et særlig naturskønt område ved Slien, og kun ved særlige lejligheder benyttede Grünholz, er prins Christoph sammen med sin familie flyttet ind dér, hvor også hans bedstefar og oldefar residerede, og hvor den såkaldte generalforvaltning for de lyksborgske godser har haft til huse siden 1928. Ved siden deraf er det dog vedvarende således, at familien tillige har rådighed over en bolig på Lyksborg slot.

CARLSBURG

Indtil 1785, da herregården blev købt af Carl af Hessen, hed den Gereby efter den landsby, der lå på dette sted indtil omkring midten af 1500-årene, da landsbyen blev nedlagt for at give plads for et storgods. Kun fem år efter overtagelsen gjorde landgreven de reformvenlige skridt at ophæve livegenskabet for godsets bønder, udparcellere en væsentlig del af godsets jord og endelig uddele arvefæsteskedder til 35 af godsets bønder.

Den store hovedbygning er bevaret i den oprindelige skikkelse fra 1720'erne. Den blev istandsat 100 år senere af Louisenlunds arkitekt J. H. Motz. Siden 1950 har Carlsburg været i brug som et anneks til

Roest. Portbygningen.

Louisenlund-stiftelsen, d.v.s. internatskole for de mindste klasser.

ROEST (Røst)

Herregården er beliggende i en lavning i et kuperet landskab få km vest for købstaden Kappel. Som bevis på dens ælde kan nævnes, at dens navn står opført i kong Valdemars jordebog 1231 under »alt det, som vi kalder Gelting«. Senere i 1200-årene vides den at have været ejet af et medlem af den sønderjydske adelsslægt Abildgaard, bl.a. i forbindelse med omtale af et sildestade i Slien. Fra Slii-broen i Kappel kan man endnu den dag i dag danne sig et indtryk af denne middelalderlige fangstmetode, idet der lige ved broens østside er bevaret og fredet et mindre parti af sådanne sildegærder, udført af risgrene mellem træstaver. Gennem nøjagtig 300 år – fra 1497 til 1797, da herregården blev købt af Carl af Hessen – gik gården i arv inden for slægten Rumohr, den samme som endnu er ejer af to herregårde i den østlige del af Angel, nemlig Rundhof (Runtoft) og Drült. Gennem lang tid var Roest et af de virkelig store gods-komplekser i Sydslesvig med et jordtilliggende på 45 plove – vel det samme som ca. 6.000 tdr. land. Ifølge en jordebog fra 1798 var arealet da svundet ind til 2.570 tdr., og i dag er det reduceret helt ned til 465 tdr. land, hvoraf 160 tdr. med skov. Disse tal giver et fingerpeg om udviklingen for godserne i Sydslesvig gennem tiderne og dermed også om følgerne for herregårdsbygningerne.

Når man gennem bøger og billeder

er vidende om, at hovedbygningen på Roest har kvaliteter både ude og inde, som man gerne ville have mulighed for at tage i øjesyn, er det naturligvis en skuffelse, at dette ikke lader sig gøre. Portbygningens indkørsel er for tiden spærret af et højt plankeværk, hvorigennem man på lang afstand lige kan skimte huset. Kun det beskedne porthus og den store, langstrakte herregårdslade i forlængelse heraf kan ses udefra.

Hovedbygningen består af to på langsiden sammenbyggede, men i forhold til hinanden forskudte huse, hvoraf det ældste er opført i 1590 i typisk renaissancestil, det andet fra 1641 er mere præget af barokken. På renaissancehuset er en tidligere portal i 1660'erne blevet erstattet af en stor, barok sandstensportal, hvori den oprindelige indskrifttavle fra den gamle er indsat. Den fortæller kort og godt på plattysk: Asmos Romor – Margreta Romors/Hebben Dit Hus Buwen Laten 1590. I begge husene er der bevaret seværdige og interessante interiører, bl.a. en del af den oprindelige, imponerende store forhal med svært bjælkeloft, ualmindelig kraftigt formede dørpartier, samt et vægmaleri i fresco-teknik, hvis fremstilling med figur i landskab er udtænkt som en allegori (sindbillede) på det til alle tider frugtesløse i al menneskelig stræben, forklaret ved en latinsk indskrift »velle et non posse dolendum est« (det er smerteligt at ville og ikke kunne). Herregården drives ved en forpagter, som bor i hovedbygningen.

Grünholz. Set fra syd.

GRÜNHOLZ (Grønholt)

Som den ubetinget smukkeste og bedst bevarede herregård i Sydslesvig fortjener Grünholz særlig opmærksomhed. Det fornemmes både ude og inde, at den gennem generationer har været beboet af en familie med både sans og økonomisk basis for at sikre dens opretholdelse og bevarelse. Den er beliggende i Svans i et rigtigt herregårdslandskab midt imellem Slien og Ekerførde Bugt, lige ved kryd-

set mellem den nye hovedvej fra Kappel til Ekerførde og den nye landevej mellem Thumbby og det store, moderne ferie- og fritidscenter Damp.

I middelalderen har godset efter alt at dømme hørt under biskoppen af Slesvig, eftersom det da benævntes »curia Gronholt«. Fra 1400-årenes midte og indtil herregården i 1855 købtes af hertug Carl af Lyksborg, har den været ejet af holsten-

ske, adelige godsejere af så fremtrædende slægter som Thienen, Scheel-Plessen og Moltke.

Fra 1737 var den igennem to slægtled i kvindelig besiddelse. Først Ida Lucie Thienen, født Brockdorff, som det nok er værd at opholde sig lidt ved, dels fordi det var hende, der lod den dejlige hovedbygning på Grünholz bygge, dels fordi hun og hendes slægt vidner om helstatstidens nære tilknytning mellem rigets forskellige dele. Hun var nemlig søster til den Joachim Brockdorff, som i årene 1751-57 lod det ene af palæerne på Amalienborg opføre, det som dronning Ingrid nu bebor. En af hendes døtre, Lucie, blev 1740 gift med overstaldmester, greve Jørgen Scheel til Gammel Estrup m.m. En anden, Elisabeth Christine, havde i 1736 ligeledes indgået ægteskab med en kendt dansk herregårds-ejer, nemlig overceremonimester ved det danske hof Mogens Scheel Plessen til Fussingø i Jylland samt Selsø og Lindholm på Sjælland. Efter sin ægtemands tidlige død 1749 arvede hun 1752 som enke Grünholz efter moderen, der kun kom til at nyde sit nyopførte hus i sine sidste tre leveår. Elisabeth Christines ældste søn arvede ikke blot faderens ovenfor nævnte tre danske herregårde, men derudover tillige Saltø og Harrested på Sjælland. Den næstældste søn, Christian Frederik, der siden 1758 havde været besidder af fideikommis-ejendommene Fuglebjerggård, Fodbygård og Førsløvgård i Sydsjælland, arvede ved moderens død i 1788 tillige Grünholz. Så nær sammenknyttet

kunne ejerforholdene i kongeriget og hertugdømmerne dengang være.

Når dette fremhæves her, hænger det sammen med, at det endnu ikke er lykkedes at finde frem til, hvilken arkitekt der kan komme på tale som bygmester for hovedbygningen på Grünholz. Denne er nemlig af en sådan kvalitet, at det må forekomme sikkert, at dens ophavsmand har haft en æstetisk, kunstnerisk baggrund. I den forbindelse har en af medhjælperne hos den kendte hofarkitekt i København, Nicolai Eigtved været nævnt som en mulighed, nemlig Gottfried Rosenberg, som i 1740'erne virkede skiftevis i København og ved det franskprægede hof i det lille fyrstendømme Plön i Holsten. De samme arkitekter, Eigtved og Rosenberg, er ligeledes nævnt som mulige ophavsmænd til naboejendommen Ludwigsburg, så uvilkårligt melder sig det spørgsmål, om ikke disse to smukkeste herregårde i Svans har samme bygmester. Ludwigsburg er jo fra midten af 1740'erne, Grünholz fuldført 1749.

Herregården er bygget i den tids typiske barokstil med en række dekorative detaljer af rokokoaftig karakter. I det ydre gælder det sidste navnlig den prægtige sandstensportal omkring hovedindgangen, med skråtstillede dobbelt-pilastre oven på hvilke er anbragt store modellerede rokokovaser. Buepartiet i midten har et felt med kronede våbner for slægterne Thienen og Brockdorff samt årstallet 1749. Det massive, røde murstenshus rejser

sig over en høj kælder, i to stokværk med ni fag i bredden og fire i dybden samt derover et højt, afvalmet tag. De tre midterste fag er fremspringende og overdækket af en lav trekantsgavl, hvori ses Ida Lucie Thienens monogram, inskriptionen SOLI DEO GLORIA (Gud alene æren) og årstallet 1749. En bred, svungen trappe fører op til hovedindgangen. På husets øst- og nordside er voldgraven, der i sin tid har omgivet hele huset, endnu bevaret. På havesiden mod nord står kælderetagen frit helt ned til voldgraven, så bygningen set derfra fremtræder med sine tre fulde etager.

Indvendig er rumopdelingen overordentlig sikkert disponeret, og så at sige alle sale og stuer har bevaret deres oprindelige vægfaste udstyr. Fra forhallen går man direkte ind i det største og festligste rum, nemlig Havesalen med vægpaneler, opdelt i rektangulære felter og prydet med elfenbenshvide, udskårne rokokornamenter på smaragdgrøn bund. Som sædvanligt på sydslesvigske herregårde ligger trapperummet for sig – her til venstre for forhallen. En ualmindelig fin, svunget trappe med udskårne egetræsgelændere går i fire brede løb op gennem hele huset fra kælder til kvist.

Blandt det vægfaste udstyr lægger man mærke til en række norske jernovne bl.a. fra Bærum, Moss og Hassel værker, med årstal, inskriptioner som »FOR KONGEN OG FÆDRELANDET« og med det danske rigsvåben. Norge var jo en del af helstaten indtil 1814. Nogle af

disse ovne har prægtigt dekorerede overdele af fajance – ja selv den tidlige Blåtårn fajancefabrik i København er repræsenteret her. Af løst inventar kan nævnes flamske gobeliner med indvævet gottorpsk hertugvåben, hørende til en serie, som formentlig blev bragt fra Gottorp til Lyksborg slot, da dette i 1855 af Frederik VII blev indrettet som hans sønderjyske kongeresidens. Af portrætterne er der tilsyneladende to grupper med forskellig herkomst. Den ene udgøres af konge- og dronningebilleder samt tegninger, vel oprindeligt tilkommet fra Louisenlund. Den omfatter bl.a. store malerier af kong Frederik V og hans to dronninger Louise og Juliane Marie, alle gentagelser af maleren C.G. Pilo. Endvidere Frederik VI's dronning Marie i hel figur, formentlig malet af Hans Hansen 1821, og hendes forældre, landgreve Carl af Hessen og Louise, der var datter af kong Frederik V. De er malet 1767, året efter deres bryllup. Til samme gruppe hører en serie småbilleder, farvelagte tegninger, forestillende Carl af Hessen og ægtefælle med deres femårige prinsesse Marie ved familiens afrejse fra København til Norge i 1772.

Den anden gruppe er familieportrætterne af linien Holsten-Beck. Til den hører malerier i halv figur af den senere kong Christian IX's farfar, farmor og far, hertug Frederik Carl Ludvig og hertuginde Frederike, født grevinde von Schlieben, samt deres søn prins Vilhelm som 15-årig. De er alle tre malet i 1800 i Leipzig af F. Tischbein.

Fælles for de senere ejere af Grünholz indtil ejendommen 1855 kom i Lyksborgsk besiddelse var, at de fremtrådte som ivrige forkæmpere for bevarelsen af den danske helstat. Den sidste var Magnus Moltke, sønnesøn af Frederik V's overhofmarskal A. G. Moltke til Bregentved og bror til den i hertugdømmerne i mellemkrigstiden (1850'erne) så omstridte kancellipræsident, greve Otto Moltke. I et lille skrift fremførte Magnus Moltke – omrent samtidig med J.N. Madvig i Danmark – spørgsmålet, om det ikke ville være det bedste for freden i hertugdømmerne, at Nordslesvig blev indlemmet i Danmark, medens Sydslesvig sammen med Holsten indlemmedes i det tyske forbund. Tiden til et sådant skridt – Sønderjyllands deling – viste sig imidlertid slet ikke moden, hverken på dansk eller på slesvig-holstensk side. Skuffet over udviklingen valgte Magnus Moltke da at sælge Grünholz og udvandre til Øvre-Schlesien.

Af praktiske grunde bør det slutteligt noteres, at Grünholz, efter at herregården igen er blevet taget i brug som privat hjem for prins Christoph og dennes familie, ikke mere – som det undtagelsesvist kunne ske i forgængerens hertug Peters tid – vil være tilgængelig for besøgende.

DAMP

Få kilometer syd for Grünholz – lidt vest for landevejen til det store, nye feriecenter – ligger herregården Damp. Den er opstået forholdsvis sent og hørte i begyndelsen under Grünholz. Dens navn optræder

første gang i 1517, men selvstændig herregård blev den først omkring 1560. Hovedbygningen blev opført 1595-97. Over portalen lod bygherren af slægten von der Wisch indhugge en inskription på plattysk, der i oversættelse lyder: »O, Gud, hjælp mig at få et ærligt liv og en salig død«. Bygningen ligger på den bageste holm af et stort dobbeltvoldsted, med sin oprindelige grundform bevaret, men i tidernes løb underkastet mange forandringer, som har udvisket meget af dens gamle præg. I sin kerne består den af en firkantet centralbygning med store pavilloner føjet til hvert af de fire hjørner. Midterhuset optages af en stor sal, fra hvis fire hjørner der er adgang til de oprindeligt isolerede pavillonbygninger, som alle er udstyret med store kaminer på gavlvæggene.

På den forreste holm ligger porthus og ladegårdsanlægget med nogle prægtige, endnu velbevarede, store stråttækte bindingsværksklader og -stalde. Det er de mest imponerende af sin slags i Sydslesvig. Den største er opført i 1640 og har på den gamle dørhammer en indskrift på plattysk, der oversat lyder: »Hvor Gud ikke selv overvåger huset, der er vægterens magt omsonst«.

Fra lidt efter midten af 1600-årene til slutningen af 1700-årene var herregården Damp ejet af medlemmer af slægten Ahlefeldt. I tiden omkring 1700-1730 lod de gennem to slægtled hovedbygningen ombygge til den skikkelse, den har i dag – med

Damp. Trappeparti i forhallen.

pragtfuldt udstyrede interiører i barok udformning, herunder først og fremmest den uforlignelige store hal i midterhuset, der med rette er blevet kaldt det mest imponerende herregårdsinteriør i Sydslesvig.

Det er sagt om denne sal, at den på samme tid udfylder funktioner som forhal, kapel, koncertrum, festsal, opholdsstue samt korridor til de fire hjørnebygninger. Rummet går op igennem begge stokværk og måler 15×9×9 m. Både det store orgelprospekt, der udfylder hele den ene kortvæg og er så højt, at det går op i loftsrummet, og motiverne i det

ovenud rigt dekorerede stukloft viser, at musikken er sat i centrum. Ned fra loftet hænger otte, parvist sammenstillede, let påklædte kvinder i flagrende gevandter, spillende på forskellige instrumenter. Det ene par består af en dirigent og en sangerinde med et nodeblad, hvorpå læses »non plus ultra« (intet højere). Loftet over disse stukfigurer er udstyret med en mængde kraftigt udformede dekorationer. Midterfeltet omkranser en stor urskive. Dette imponerende stukkatørarbejde menes udført af den italienske mester Carlo Enrico Brenno, som fra sit hjemland over Hamborg drog til

Danmark, hvor han i årene 1720-45 udførte en hel række arbejder af samme art som loftet på Damp på en del danske slotte og herregårde, bl.a. Fredensborg slot og herregården Clausholm i Jylland.

Salens østsvæg – over for orgelvæggen – optages af en trappeanordning, der fra en midterdør fornedet i svungne og derefter lige løb til begge sider fører op til salens omløbende galleri med kunstfærdigt udskåret balustrade-værk. Endelig må det nævnes, at alle hallens svære, pila-sterindrammede og delvist marmorerede fyldingsdøre i begge stokværk er bevarede. Dette rum alene gør Damp til en seværdighed af rang.

Salen kan i sommertiden besigtiges efter forudgående henvendelse på godskontoret.

Som et ejendommeligt og smukt minde om fortidige herremænds humane indstilling og sociale forpligtelser ligger i nærheden af og stadig hørende under Damp et velbevaret beskedent bygningskompleks

ST. JOHANNES STIFTELSEN

Det består af fire huse samt et fritliggende klokketårn. En tredelt hovedbygning i midten, prydet med tagrytter og et lille spir, rummer et mindre kapel, hvis tag rager lidt op over de med dette sammenbyggede længer til begge sider. I forlængelse deraf ligger ved vejen mod syd yderligere tre selvstændige småhuse, indrettet som friboliger for ældre, veltjente bønder og arbejdere under godset. I jernankre på

midterbygningens afvalmede gavlstår årstallet for opførelsen 1742 og det daværende ejer-ægtepars initialer. De enkle, dels grundmurede, dels bindingsværkshuse, der er kal- ket okkergule med hvide profiler, gør et meget tiltalende indtryk.

LUDWIGSBURG (Kohøved)

For ikke så mange årtier siden fremtrådte herregården Ludwigsburg som det mest storslåede og arkitektonisk værdifuldeste herregårdsanlæg i Sydslesvig. I dag er det præget af sørgeligt forfald. Det er intet mindre end en tragedie i landsdelens herregårdshistorie, at der ikke i tide viste sig nogen mulighed for at sikre dette enestående bygningskompleks en bedre skæbne. Trods alt fortjener dog Ludwigsburg et par ord i vor sammenhæng. Endnu er der nemlig dele tilbage, som vidner om fortids storhed og pragt. I det ydre gælder dette dels porthuset, der ligger lige ud til vejen, dels – og i endnu højere grad – den kæmpemæssige, slotsagtige hovedbygning, som bedst anskues fra den store, åbne gårdsplads inde bag porthuset. Vejen til herregården – den gamle, bugtede landevej mellem Kappel og Ekernførde over landsbyen Waabs – er, hvad enten man kommer fra øst eller fra vest, en af de smukkeste, naturskønne færdselsårer i landsdelen, takket være dens mange gamle egetræer ved vejsiderne, der næsten virker som en lang, bugtet allé, og ind imellem de åbne, dejlige udsigter ud over herregårdsmarker. Kommer man fra øst, dukker Ludwigs-

burgs høje hovedbygning op for synet på lang afstand.

Portbygningen er opført omkring 1580, men siden den tid en del skæmmet af tilføjelser. Dog står midterpartiet omkring selve portgennemkørselen vel bevaret med sin ejendommelige udsmykning over denne, bestående af ti små sandstenstavler, indrammet af formsten og anbragt i en korsagtig opbygning. Tavlernes relieffer er ganske vist noget forvitrede, men kan dog uden vanskelighed tydes. I den øverste korsarm, der krones af en lille, stejl trekantsgavl, ses en fremstilling af Jesu korsfæstelse. Den lange, vandrette arm har i midten et Rantzau-våben, som til hver side flankeres af tre ens Sehestedt-våbner. De to underste tavler gengi-

ver henholdsvis et Rantzau- og et Sehestedt-våben, hentydende til ejerparret på den tid, da portbygningen blev opført. De seks våbener i midterrækken hentyder da sandsynligvis til de seks slægtled af Sehesteder, der havde ejet herregården, forinden Beate Sehesteds giftermål med Paul Rantzau, en bror til den vidt berømte Henrik Rantzau til Breitenburg i Holsten.

Hovedbygningen, der er beliggende på et voldsted, omgivet af vandgrave, er efter rester af murværk i kælderetagen og første stokværk at dømme den tredje på samme sted. Der kendes billedlige fremstillinger fra henholdsvis 1585 og 1645 af de to foregående bygninger, men i vor sammenhæng vil vi indskrænke os til at fortælle lidt om den nuværen-

de, hvis arkitektoniske udformning og indre udstyrelse hører helstatstiden til. Husets bygherre var en mand, der kom til at spille en rolle i Danmarks og hertugdømmernes fælles historie, nemlig Frederik Ludvig Dehn (1697-1771). Han var opdrægt i Braunschweig og gjorde karriere i Danmark som diplomat og statsmand under Kongerne Christian VI, Frederik V og Christian VII. Som medlem af geøjmestatsrådet fik han mest med rigets finanser og landbrugsforhold at gøre. I København, hvor han måtte opholde sig en hel del af året, byggede han et fornemt palæ, som stadig kaldes Dehns Palæ, og ligger i Bredgade, lige ved indkørslen til Amalienborg som pendant til Bernstorffs Palæ.

I 1762 blev F.L. Dehn udnævnt til statholder i hertugdømmerne, en stilling, han beholdt til 1768. Som tak for sin diplomatiske medvirken ved forhandlingerne om giftermålet 1752 mellem Frederik V og prinsesse Juliane Marie fra Braunschweig-Wolfenbüttel fik han elefantordenen og ved sin afsked i 1768 blev han ophøjet i den danske grevestand. Det var i denne anledning, at han ændrede navnet på sit herresæde i Sydslesvig fra Kohøved til Ludwigsburg.

Opførelsen af herregårdsanlægget må have strakt sig over en årrække, formentlig i 1740'erne. Dehn havde købt ejendommen i 1739. At en kyn- dig arkitekt må have været medvirkende ved byggeriet, fremgår ikke

blot af den sikre konsekvens og faste form hovedbygningens ydre har fået, men lige så meget af en del fremragende interiører, som trapperummet i første og festsalen i andet stokværk. Disse rum står fuldt på højde med lignende på slotte og palæer i hovedstaden, opbygget og dekoreret, som de er efter alle kunstens regler. Det ligger, som for det nærliggende Grünholz' vedkommende, nær at antage en forbindelse mellem F.L. Dehn og Nicolai Eigtved, efter hvis tegning både Dehns og Bernstorffs palæer blev bygget samtidig med Amalienborgs fire palæer. En af Eigtveds mest benyttede medhjælpere var den før omtalte, senere landbygmester i

hertugdømmerne, Gottfried Rosenberg, der muligvis kan være den, der har løst tidens store byggeopgaver i Svans. En grund mere til at Eigtved er blevet udnævnt som eventuel arkitekt for den daværende Kohøved herregård, er det nu forsvundne, højst interessante bygningsværk, kaldet »Krumhuset«, som Dehn lod opføre et stykke foran hovedbygningen. Det var en meget særpræget, halvkredsformet bygning med et portalparti i midten og firkantede pavilloner som afslutning ude ved siderne. Derved dannedes foran hovedbygningen et indre gårdanlæg (cour d'honneur) med herskabsstalde og vognporte. Netop en sådan detalje, i en ud-

formning som her, var Eigtved en mester i (jævnfør Christiansborg slots ridebane). Efter at have helliget mange år i stadig mere forfalden skikkelse blev Krumhuset desværre endelig fjernet ved nedrivning i 1967.

Forinden Ludwigsburg forlades, må det endnu nævnes, at der i et par af husets mindre interiører – en spise-stue og et læseværelse i stueeta-gen – findes et højst særpræget og værdifuldt udstyr, overført fra den renaissancebygning, som F.L. Dehn lod nedrive for at give plads for den nye, markante, slotslignende hovedbygning i 1740'erne. Det drejer sig om 180 små nederlandske panelmalerier i forkrøbbede (bøjet i to knæk) rammer, udført i første halvdel af 1600-årene og forestillende landskaber samt figur-scener af allegorisk og symbolsk karakter med vedføjede sentenser og ordspil på flere sprog. Et enkelt af billederne har en særlig interesse ud fra et stedligt topografisk synspunkt. Det viser nemlig, hvorledes den gamle herregård Kohøved tog sig ud omkring 1650. De fleste af disse billeder – 145 stykker – er nu opsat i spisestuen, hvor de helt og fuldt dækker loft og vægge, og fremtræder som et enestående 1600-tals panelleret interiør. Resten af billederne er anbragt i et lille, såkaldt læseværelse.

RUNDHOF (Runtoft)

I en afstand af omtrent en halv mil syd for bunden af Gelting Bugt ligger herregården Rundhof. Kommer man kørende ad Nordvejen fra

Flensborg, drejer man til højre et lille stykke før Gelting. Navnet Rundhof er en forvansket tysk oversættelse af det gode danske Runtoft (Runætoft) og har altså intet at gøre med en »rund gård«. Første gang gården nævnes er i kong Valdemars jordebog 1231, da den blev skyldsat til 6 mark guld, altså som et almindeligt sønderjysk helbol. Ved 1200-årenes slutning ejedes gården af et medlem af den hjemlige adelsslægt Skram, men hundrede år senere blev den overtaget af Erik Krummedige – en holstensk ridder, der af dronning Margrethe I blev udnævnt til drost i Sønderjylland og som sådan i magtkampen om hertugdømmet Slesvig under Erik af Pommern sluttede sig til kongen og derigennem blev draget med i dennes sammenbrud.

I 1585 overtoges herregården af Asmus Rumohr til Roest og Dyttebøl, og siden den tid – altså i nøjagtig 500 år – har denne familie haft gården, som er gået i arv gennem elleve slægtled, med kun to undtagelser direkte fra far til søn. En sådan kontinuitet i ejerrækken hører til de meget sjældne. Efterhånden som dens jordtilliggende øgedes blev Rundhof familiens hovedsæde og langt den største af herregårdene i Angel.

Kort efter år 1600 opførtes på det sted, hvor herregårdskomplekset stadig ligger, det første gårdanlæg. Det var på et dobbeltvoldsted, der ved en voldgrav, gennemskåret på tværs, blev delt i to holme med herregård på den vestre og ladegård

på den østre. På hestestaldens kamgavl kunne man se årstallet 1604, indtil både denne stald og alle de øvrige gamle ladegårdsbygninger i nyeste tid gik til grunde ved en ødelæggende påsat ildebrand i 1968.

Den nuværende hovedbygning blev opført i 1753-54 under Christian August I. Rumohr og med en fremmed arkitekt, G. Greggenhöfer som bygmester. Han var født i Bayern, virkede en tid ved hoffet i Bayreuth, kom derefter til Eutin i Holsten, hvorfra han i begyndelsen af 1750'erne gjorde en afstikker til Sverige. Her blev han kendt for sin medvirken ved det vidunderlige, endnu velbevarede slotsteater på Drottningholm, som med alle sine oprindelige finesser og sceneudstyr lejlighedsvis endnu bruges til opførelser af såvel skuespil som operer fra samtiden. Senere vendte Greggenhöfer tilbage til Eutin som hofbygmester ved det derværende lille hof. Rundhofs hovedbygning er hans første arbejde i hertugdømmerne og en typisk repræsentant for senbarokken. Bygningsværket med to stokværk over en høj kælder er særpræget derved, at dets dybde udgør halvdelen af husets bredde, af hvilken grund det er overdækket af to parallelle valmtage. Facaden mod gården har et stærkt fremspringende trefags midterparti, formet som en forbygning med en høj murkrans, i hvis midte er anbragt et lille felt med årstallet 1754. På gårdsiden er hovedbygningen flankeret af et par mere enkle og lavere bygninger – et kavalérhus i nord, opført

1761, og en herskabsstald i syd, opført i 1786. Trods aldersforskellen er de så godt som fuldkomment ens.

Mærkeligt nok er hovedbygningens interiører udsmykket i to omgange, der tidsmæssigt svarer til forbygningernes tilblivelse. Fra 1750'erne hidrører udstyrelsen af rummene i den søndre del, med fuldt panelerede vægge i spisesalen og en hjørnesalon ud mod gårdspladsen, samt på havesiden en hjørnestue med malede dørstykker, ovniche og loft. Den såkaldte salon har rokokostukdekorationer i loftet, samt ligeledes malede dørstykker.

Helt anderledes er udsmykningen fra 1780'erne af forhal, havesal og biblioteksværelse, der er rigt prydet med stukaturer i nyklassicistisk stil. De er udført af brødrene Taddei fra Gandria ved Lugano i Svejts. Den ældste, Michel Angelo, arbejdede i årene 1777-82 på den nærliggende herregård Gelting, hvorfra han utvivlsomt er kommet til Rundhof. Han har æren for den prægtige udsmykning af den helt usædvanlige forhal – et toetages kuppelrum med omløbende galleri og musiktribune, båret af otte joniske søjlepar. Blomsterguirlander af stuk omkranser kuppelens hvælv, medens galleribalustraden består af udskårne, hvidtede guirlander af træ. Hvælvet er smykket af relieffer med musikinstrumenter, og over døren ses en fremstilling af landlige idyller.

De fleste af de øvrige stukdekorationer på Rundhof må nok tilskrives

den yngre bror Francesco Antonio, som – i modsætning til Michel Angelo, der forlod hertugdømmerne 1786 – forblev i landsdelen og bosatte sig med familien i Slesvig by. Han har, foruden på Rundhof, bl.a. arbejdet på herregårdene Wulfshagen og Knoop.

Blandt portræterne på Rundhof bemærkes to, udført af henholdsvis Pilo-eleven Peder Als og Jens Juel, det første forestillende greve F. L. Dehn fra Ludwigsburg som dannebrogssridder, det andet embedsmanden og forfatteren August Hennings, hvis datter blev gift ind i familien Rumohr på Rundhof.

GELTING

Det er en næsten eventyrlig oplevelse første gang at komme til herregården Gelting og blive konfronteret med en så fremmedartet hovedbygning – vidt forskellig fra alle andre i Sydslesvig. Men der er sandelig også eventyrglans over dens ophavsmand. Dog først nogle ord om herregårdens ældre historie.

Ifølge kong Valdemars jordebog var GYÆLTING i 1231 »kongeleu« – som tidligere nævnt betegnelsen for jord i kronens eje, ofte bestående af ubeboede og uopdyrkede områder med megen skov. Efter de i jordebogen forekommende stednavne gjaldt dette hele den østlige del af Angel indbefattet halvøen mellem Gelting Bugt og Østersøen samt landstrækningen syd derfor ned til Slien ved Arnæs-Kappel og dens udløb i havet. Inden for dette områ-

de ligger i dag herregårdene Gelting, Dyttebøl, Øhe (Ø), Buckhagen (Bukhavn) og Roest (Røst), der alle i løbet af 1300-årene og de første årtier af 1400-årene ved pantsætning eller som ejendom af de hollandske grever af Schauenburg og de slesvigske hertuger af kong Abels slægt blev overgivet i hollandske ridders besiddelse. For Geltings vedkommende skete dette – som den sidste i rækken – i året 1428, da en herremand ved navn Claus von der Wisch fik rådighed over den. Fra omkring år 1500 og indtil begyndelsen af 1700-årene var det Ahlefeldt'er, der sad som ejere. Under Store nordiske Krig, da hertugen på Gottorp indgik forbund med Sverige mod den danske konge, var der megen splid om ejerforholdene, men da krigen var slut overtog den danske krone Gelting og stillede den under administration af statholderen i hertugdømmerne. Fra kronens side blev der gjort adskillige forgæves forsøg på at få gården afhændet eller udparcelleret, indtil det endelig lykkedes at få den solgt i 1758.

Køberen var en fra udlandet hjemvendt vestslesviger – en rigtig lykkeridder med en broget eventyrlig fortid. Hans navn var Sønke Ingwersen, født i Langhorn nord for Bredsted som søn af en driftig marskbonde og hestehandler af frisisk herkomst. I 19-års alderen stak han af hjemmefra, drog over Hamborg til Amsterdam, hvorfra han ombord på et hollandsk skib kom til Ostindien. Det fortælles, at skibets kaptajn

Gelling. Facade mod gården.

Sønke Ingwersen, 1715-86, baron af Gelting. Malet af P. Jeoffroy 1768.

under sørejsen var så uheldig at brække sit ene ben, og at det lykkedes Sønke at få bruddet til at gro pænt sammen, hvorfor kaptajnen i taknemlighed drog omsorg for den unge mands ansættelse i det hollandsk ostindiske kompagnis tjeneste på øen Batavia. Her tilsmilede lykken ham i den grad, at han efter nogle års forløb sad som guvernør (resident) over provinsen Cheribon på Java. Ved sit giftermål i 1742 med Adriane van Loo – en smuk og velstående hollandsk dame – vandt Sønke Ingwersen yderligere i rigdom og anseelse. Ulykkeligvis gik det imidlertid sådan, at hans unge hustru, efter at have født to døtre, i 1755 gik hen og døde, hvilket påvirkede hendes ægtefælle i den grad, at han blev grebet af dyb længsel efter at vende tilbage til Europa. Efter at have realiseret sine betydelige ejendomme, vendte han da sammen med sine to døtre tilbage til Haag i Holland som en hovedrig mand. Dette fik den daværende danske udenrigsminister J. H. E. Bernstorff underretning om gennem den danske gesandt i Haag, og han var derefter ikke sen til at tilbyde »guldfuglen« det da betydelige gods Gelting, beliggende i Sønkes sydslesvigske hjemland, for en billig pris og med løfte om, at han efter købet ville blive belønnet med optagelse i den danske adel med titel af baron af Gelting. Guldfuglen hoppede på pinden, overtog ejendommen 1758 og blev baron året efter. Da han senere i 1771 af den tyske kejser blev benådet med titlen af rigsfriherre, fandt han som en rigtig »homo novus« tiden inde til at latini-

sere sit gode friske fornavn Sønke til Seneca.

Den trefløjede hovedbygning på Gelting, som Sønke Ingwersen overtog i 1758, var ikke særlig herskabelig som beboelse for en så rig og ærgerrig mand som han. Østfløjen med det svære runde tårn på nordøsthjørnet menes opført omkring 1470, om sydfløjens datering vides intet bestemt, men vestfløjen var forholdsvis ny, idet den var bygget i 1680'erne. Ladegårdsanlægget var blevet moderniseret med nye store stald- og ladebygninger i 1750'erne, så de var i god stand ved overtagelsen. Ladegård og herregård lå på hver sin holm, omgivet på alle sider af middelalderlige volde og brede, vandfyldte grave samt med fæstningsagtige bastioner fra 1600-årene.

I de første år var baronen ene sammen med sine to mindreårige døtre, så først efter i 1763 at have giftet sig igen med baronesse v. Spörcken, en datter af den hannoveranske gesandt i Haag, blev det mere påtrængende med en større og mere standsmæssig hovedbygning. Alligevel synes byggearbejdet først at være kommet rigtig i gang i begyndelsen af 1770'erne. Da blev der taget fat på en fuldkommen ombygning og udvidelse af sydfløjen, midterbygningen i det trefløjede hus. Den fik nu den dobbelte dybde i forhold til før, og blev forsynet med et dobbelt valmtag af sorte glaserede tegl, som vanligt i Holland. I det hele taget fik huset et udpræget hollandsk udseende navnlig ved, at det i begge stokværk på alle sider blev

forsynet med tætsiddende, høje vinduer med småsprosede ruder i skyderammer. Midterpartiet fik en kraftig markering dels gennem et prægtigt udskåret dørparti i nyklassicistisk stil, dels ved en lav trekantsgavl med et ur i midten foran på taget. De to skorstene helt ude ved siderne på hver af de to tagrygninger blev udstyret med særprægede spidse hætter. Alt i alt fik husets ydre et festligt, palæagtigt udseende, som må have behaget den ærgerrige bygherre, der hjemme kaldte Gelting for »Angels hof« og på sine mange rejser, især til Holland, benyttede sig af titlen »Fyrste af Angel«.

Husets indre blev ligeledes udstyret med en pragt, der var en fyrste værdig. Næsten alle rum blev smykket med rigt varierede stukkarbejder, udført af kunstneren Michel Angelo Taddei fra Gandria ved Lugano i Svejts i løbet af årene 1777-82. Denne mester havde i 1776 virket i den augustenburgske hertugs tjeneste ved udsmykningen af henholdsvis hasesalen og slotskapellet på Augustenborg slot. I ham var baronen så heldig at finde, en i alle henseender forstående kunstner, der i et og alt i sine fremstillinger tog sig for af genspejle sin arbejdsgivers tanker og forestillinger. Prægtigst er den store festsal i hovedbygningens andet stokværk. Hovedfeltet på den ene af rummets endevægge er her prydet med en sindbilledlig fremstilling af Seneca Ingwersens personlighed og fantastiske livsskæbne i Det fjerne Østen og med allegorier på hans dyder

som klogskab, videnskabsdyrker og kunstelsker. Motiverne i rummets vægfelter og dørstykker indordner sig under hovedfeltets idé, ved fremstillinger af symboler på husherrens musiske interesser – samt af de fire verdensdele.

Baronen anvendte også betydelige midler på anskaffelsen af et passende fornemt inventar, møbler, malerier, kinesisk porcelæn, norske jernovne, et bibliotek og en indholdsrig portrætsamling, hvori blandt må nævnes en serie danske konge- og dronningeportrætter, de fleste af god kunstnerisk kvalitet. Endvidere andre europæiske fyrstebilleder, som Gustav Adolf og Karl XII af Sverige, Peter den Store af Rusland, Ludvis XIV af Frankrig, Frederik Vilhelm I af Preussen, Vilhelm II og III af Oranien, hertug Carl Frederik af Gottorp samt en række fyrster af Braunschweig. Endelig et »heltegalleri« med billeder af bl.a. de hollandske admiraler Tromp og de Ruyter, prins Eugen af Savoien, fyrst Menschikov m.fl. Naturligvis er et af samlingens hovedbilleder husets egen helt Seneca Ingwersen, og dertil slutter sig repræsentative malerier af hans anden hustru og hans børn i begge ægteskaber. Endelig tilkom senere malerier af den slægt, der arvede fideikommisset i 1820.

Noget helt usædvanligt var det endelig, at Seneca Ingwersen på Gelting lod bygge et teater, hvor der lejlighedsvis blev opført komedier, hyrdestykker o.l. med tjenerskabet som agerende skuespillere.

*Anna Sophie, født komtesse Reventlow, 1693-1743, Frederik IV's anden dronning.
Malet af J. S. Wahl i 1720'erne.*

Den havesyge, ærgerrige baron døde under en rejse til Holland i Haag i 1786.

Efterfølger som besidder af det af faderen oprettede fideikommis blev hans eneste søn Christian Fr. Rudolph, der ifølge en på herregården bevaret, farvelagt tegning signeret af havearkitekten J. C. Bechstedt, skal have anlagt et storstilet haveanlæg på stedet – en kombination af en fransk park og en romantisk engelsk have. Omend gift døde han barnløs i 1820, hvorefter fideikommisset overgik til hans søstersøn Ludvig Levin v. Hobe til Gelting. Hans efterkommere har siden været besiddere og ejere af Gelting.

Efterskrift

Ovenstående skildring omfatter kun de herregårde i Sydslesvig, som med rette kan gå ind under betegnelsen fælles kulturarv. For den sydligste del – Dänischer Wohld – gælder dette tillige Knoop og Noer. *Knoop* er beliggende umiddelbart nord for den gamle Ejdergrænse – et stykke før kanalens udløb i Kieler Fjord. Herregårdens monumentale hovedbygning er nemlig opført 1791-96 af den i Assens fødte danske arkitekt Axel Bundsen. Den daværende ejer, greve H. F. Baudissin, havde haft en bror til arkitekten, maleren Jes Bundsen, som sin tegnelærer, hvilket førte til, at han understøttede begge brødrene, så de – efter deres afgang fra kunstakademiet i København – kunne foretage en studierejse til Svejts og Frankrig i begyndelsen af 1790'erne. Efter hjemkomsten udarbejdede

Axel Bundsen flere udkast til en ny hovedbygning på Knoop, af hvilke greven valgte det dengang mest ny-modens, er stort repræsentativt hus i lidt tør, streng klassicistisk stil.

Axel Bundsen har i Sydslesvig desuden leveret tegninger til den mere landlige, og meget mindre hovedbygning på Drült i Østangel (bygget 1804-06) samt til kapellet på den gamle kirkegård i Flensborg, opført 1812-13.

Når herregården *Noer* tages med er det af helt andre grunde. Den blev nemlig 1832 købt af enkehertuginde Louise Augusta til Augustenborg – Frederik VI's søster – i den hensigt at forhøre den til hendes yndlings-søn prins Frederik Emil August, bedre kendt under navnet Prinsen af Nør. Efter at have gjort ejendommen til et familiefideikommis blev den overdraget til prinsen i 1838. Det var her fra Noer, at prinsen i martsdagene 1848 blev hentet til Kiel og der lod sig overtale til at indtræde i den provisoriske regering, på hvis vegne han som kommanderende general drog til Rendsborg for – iført sin danske generaluniform – at stille sig i spidsen for de oprørske slesvig-holstenske tropper og friskarer.

Noers hovedbygning brændte totalt ud ved en ildebrand i 1933. Den blev derefter erstattet af en ny i ændret skikkelse, men efter godsets opløsning i 1950 er denne overgået i offentlig eje og tjener nu som ungdomsinstitution og kursus-ejendom.

8 år efter

Formanden kreditforeningsdirektør landsretssagfører E. Friebling aflagde på sendemandsmødet i Flensborg lørdag den 29. september 1984 denne beretning:

Den 9. oktober 1976 aflagde jeg min første formandsberetning i Grænseforeningen. Det skete som fungerende formand, efter at Arne Fog Pedersen var blevet udnævnt til generalkonsul i Flensborg. Idag aflægges jeg så min sidste formandsberetning i denne store folkelige landsorganisation.

I 1976 samlede jeg min beretning om tre punkter: Oplysningsarbejdet, organisationsarbejdet og økonomien. Jeg kunne gøre det samme idag. Og jeg ville som dengang kunne fremhæve et omfattende arbejde på alle tre områder som udtryk for aktivitet og handlekraft. Jeg kunne vel også med rette tilføje, at Grænseforeningens aktiviteter på de tre områder er øget i de forløbne år. Alle, der har haft lejlighed til at læse beretningerne fra både Oplysningsudvalget og Organisationsudvalget, vil have fået indtryk af indsats på mange punkter. Men det skal naturligvis tilføjes, at målet for oplysningsarbejdet alligevel ikke er nået, når man rundt i landet må fastslå, hvor stor uvidenheden om såvel de historiske som de aktuelle grænse-

landsforhold er. Der er altså stadig opgaver at løse. Det samme gælder organisationsarbejdet. Grænseforeningens medlemstal er så nogenlunde stabilt, det ligger på godt 53.000, og det er målt med organisationsforhold i Danmark et ganske betydeligt tal, der ligger på højde med nogle af de store politiske partiers. Det må imidlertid ikke lade os friste til at lade stå til.

Måske er der forhold i Grænseforeningens organisationsstruktur, der trænger til ændring. Vi har drøftet det i hovedstyrelsen, og har nedsat et strukturudvalg, der skal se på forholdene. Udvalget arbejder og har det sigte på sendemandsmødet 1985 at kunne fremlægge resultatet af sine undersøgelser og forslag. Det er et større arbejde og vil til sin tid sikkert give stof til eftertanke og debat. Det er givetvis sådan, at Grænseforeningen skal vogte sig for at være låst fast i måske forældede og upraktiske systemer. Men det skal dog idag siges, at Organisationsudvalgets beretning er et vidne om aktiviteter af mange slags og alle til fremme af organisationsli-

vet i vor forening og dermed også i alle enkeltforeningerne. Sandheden er jo den, at nok beskæftiger Grænseforeningen som sådan sig med mange opgaver både med hensyn til organisation og oplysning, men en meget stor del af det arbejde, der har berøring med den brede befolkning, ligger ude i enkeltforeningerne, der er grundstammen i Grænseforeningen og, som Grænseforeningen gennem kontoret og udvalgene søger at støtte i arbejdet.

Jeg skal ivørigt ikke komme ind på Organisationsudvalgets og Oplysningsudvalgets indsats, men henviser til udvalgsberetningerne, som er læsning og studium værd. Men jeg vil gerne med hensyn til oplysningsarbejdet fremhæve det gode og jeg tør også sige udbytterige samarbejde, der er mellem Grænseforeningen og de sydslesvigske organisationer, et samarbejde som jeg tillægger betydning for alle parter og først og fremmest for at opnå resultater på oplysningsområdet.

Det tredje punkt, jeg i 1976 var inde på, var Grænseforeningens økonomi. Vi var allerede kommet ind i en udvikling, der skabte lysning efter nogle vanskelige år med gæld. Takket være en række omstændigheder såsom venlige menneskers testamentariske gaver, gode år for Dybbøldagen og smukke resultater af Det sønderjydske Lotteri samt forstående bidragydere er vi ikke blot kommet ud af gælden, men har kunnet opspare en Sikringsfond, der idag er på 2,3 millioner kroner. Og det er sket, uden at vi har skåret

ned på vore aktiviteter herhjemme – tværtimod – og uden, at vi har måttet svigte den økonomiske støtte til løsning af opgaver i Sydslesvig, der jo er et fjerde og væsentligt arbejdsområde.

Denne min 9. formandsberetning kan ligge i god forlængelse af, hvad jeg kunne berette om i 1976. Og jeg har grund til at sige tak til mange mennesker for en indsats på det ene og det andet område med det til følge, at Grænseforeningen idag står vel rustet til at arbejde videre med opgaverne og gøre det i fremdriftens tegn. Mange gode kræfter har været sat ind, men der er fortsat brug for gode kræfter i vort arbejde. Det gælder i enkeltforeningerne, amtsorganisationerne og hovedstyrelsen samt de forskellige udvalg. Opgaver er der nok af.

Allerede i 1976 sagde jeg, at »Grænseforeningen vil ikke blive arbejdsløs«. Og jeg føjede til, hvad der også må have gyldighed idag: der vil »også fremtidig blive brug for en indsats som den, Grænseforeningen kan gøre, når det gælder organisations- og oplysningsarbejdet herhjemme eller støtteformålede i grænselandet«. Men lad mig idag gå videre og sige, at det er meget tænkeligt, at nye arbejdsformer skal overvejes og tages i brug på de forskellige områder.

Vi kan aldrig gøre *nok* og aldrig gøre det *godt* nok. Grænseforeningen vil altid stå over for udfordringer til indsats og det både herhjemme og i grænselandet, men – som sagt –

jeg tror, at Grænseforeningen idag er vel rustet til at tage udfordringerne op.

Gennem regnskabet vil man kunne få indblik i, hvad Grænseforeningen i det forløbne år har beskæftiget sig med. Jeg vil blot fremhæve, at Grænseforeningen i regnskabsåret 1983-1984 har formidlet ikke mindre end godt 41 millioner kroner bevilget af den danske stat til formål i Sydslesvig. Vi er taknemmelige for den tillid til Grænseforeningen, der ligger heri og for det gode samarbejde med Undervisningsministeriets udvalg for de sydslesvigske anliggender. Og af vore egne midler har vi kunnet stille godt 2,7 millioner kroner til rådighed for opgaver i Sydslesvig. Det er mere end sidste år.

Må jeg i denne forbindelse omtale den planlagte tilbygning til Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig's bygning i Flensborg. I pressen har man kunnet læse et og andet. Først vil jeg gerne sige, at finansieringen af byggeriet idag kan betragtes som sikret og hermed mener jeg ikke blot bidraget fra den danske og den tyske stat, men også bidraget fra Grænseforeningen på 1 million DM. Det må vi hilse med tilfredshed alt sammen, vort eget bidrag så meget mere som det ikke skulle være nødvendigt at angribe Sikringsfonden for at nå det lovede beløb på 1 million DM.

Men, som det jo er fremgået af pressen, er byggeriet løbet ind i nogle arkitektoniske vanskelighe-

der specielt angående facadeudformningen. Det hænger sammen med den ret nye flensborgske »Altstadtsatzung«, der åbenbart har til formål at søge bevaret et gadebillede, der skal minde om 1700-tallet, altså i tilfældet centralbiblioteket, så nybygningen skal fremtræde som tre gavlhuse, sådan som der var på grunden, før de blev revet ned. Man kan diskutere denne form for nybyggeri specielt i tilknytning til et bestående moderne hus. Men det nytter øjensynligt ikke noget, den flensborgske plan for den gamle bys bevarelse giver næppe muligheder for en udvej, der efter i al fald min opfattelse ville kunne føre til et nybyggeri i harmoni med den bestående biblioteksbygning. Forhåbentlig vil det lykkes i nær fremtid at nå et resultat, så byggeriet kan komme igang. Der er en tidsplan, som allerede nu er en smule, men ikke alvorligt, forsinket. Vanskelighederne med byggemyndighederne skulle nødtigt føre til, at sagen kommer op på et politisk plan, men man skal ikke forsværge, at det kan ske. Der er jo indblandet politiske myndigheder i København, Kiel og Bonn i denne sag i form af den fælles finansiering, som er et politisk resultat af en ny situation i grænselandet, og den skulle vel ingen kunne være interesseret i at lægge hindringer i vejen for. Vi må virkelig håbe, at brikkerne i denne sag falder på plads på en fornuftig måde.

Denne biblioteksopgave er ganske klart for tiden Grænseforeningens store opgave i Sydslesvig, og man må hilse med stor tilfredshed, at det

er lykkedes at gennemføre en finansiering med danske og tyske midler på et tidspunkt, da der er ved at komme alvorligt skred i tyske politikeres forhold til danskheden i Sydslesvig og denne danskheds naturlige finansieringskrav til såvel forbundsregeringen som landsregeringen i Kiel. Og fra den danske regering og de politiske partier har vi kunnet glæde os over tilslutning til opgavens løsning. At vi fra Grænseforeningen har kunnet være med til at gennemføre finansieringsopgaven, ser jeg som et godt udtryk for vor vilje til praktisk indsats.

Som sagt, er biblioteksopgaven jo ikke den eneste opgave i Sydslesvig, Grænseforeningen har vist praktisk og økonomisk bevågenhed og interesse for.

Må jeg lige bemærke, at det også skal fremhæves, at Landbrugsudvalget ved egen indsats har kunnet skaffe midler til Fælleslandboforeningen for Sydslesvig til gennemførelsen af konsulentbistanden. Og i samme åndedræt skal også nævnes den indsamling til fordel for Flensborg Avis, som den til enhver tid værende formand for Grænseforeningen hvert år har gennemført, så man har kunnet skaffe midler til hjælp i tilfælde, hvor et særligt behov har vist sig. I regnskabsåret 1983-1984 har der ikke været behov for at sætte midler ind, men i år er der allerede anvendt et ret stort beløb, så ferieboværdierne i Danmark har kunnet få tilsendt Flensborg Avis i den periode, de sydslesviske ferieboværdier har opholdt sig hos

værdierne. Jeg tror, det har været en nyttig indsats fra mange synsvinkler. Må jeg her indflette glæden over, at det også både sidste sommer og nu i sommer er lykkedes at skaffe feriepladser til et så stort antal elever fra de danske skoler i Sydslesvig, som tilfældet har været, nemlig omkring 1200. Det er betydeligt og et betydningsfuldt arbejde, som Grænseforeningen gerne er med til at gennemføre *også økonomisk*, når det er nødvendigt.

Herhjemme fra er der naturligvis et forhold, som jeg gerne vil gøre nogle bemærkninger til. Jeg tænker på tidsskriftet GRÆNSEN, som jo stod på dagsordenen på sidste sendemandsmøde.

GRÆNSEN udkommer nu i et oplag på godt 14.000, og der er 77 enkeltforeninger, der har tegnet abonnement til alle medlemmerne, mens 40 enkeltforeninger har tegnet til bestyrelsesmedlemmerne. Af vore lige knap 180 enkeltforeninger er der altså 117, der gør brug af GRÆNSEN. Det burde vel være flere, der er jo tale om et godt tilbud. Jeg tror, at GRÆNSEN efterhånden er indarbejdet som et anvendeligt middel i foreningsarbejdet og har fundet en form, som man vil kunne være tilfreds med. Så må vi håbe, at i det mindste de nuværende enkeltforeninger holder fast ved abonnementerne også i 1985, og helst skulle der naturligvis være flere enkeltforeninger, der slutter op om vort medlemsblad.

I min formandsberetning 1976 ud-

talte jeg håbet om, at man fra tysk side og det vil sige Bonn og Kiel ville »komme ind på en mere rimelig bevillingspraksis over for det danske arbejde i Sydslesvig« og bemærkede, at man fornemmede en mere positiv holdning. Nu er der jo gået en årrække, og idag kan vi konstatere, at fornemmelsen af en mere positiv holdning er slået igennem. Der er stadig forhold at rette op på, før man kan tale om den virkelige ligeberettigelse på alle områder. Der er derfor stadig noget at slås for, men »slagsmålet« kan idag foregå på en mere rimelig måde, end tilfældet var for nogle år siden. At der fortsat er mål at stile efter betyder naturligvis, at den sydslesvigske danskheds politiske arbejde gennem Sydslesvigsk Vælgerforening og dens valgte repræsentanter i Landdagen og de kommunale råd er en nødvendighed. Og jeg synes, det er rigtigt, som det blev sagt på vælgerforeningens landsmøde fornylig, at man ikke skal eller bør glemme, at Sydslesvigsk Vælgerforening er den trediestørste politiske kraft i landet Slesvig-Holsten. Man skal ikke overse betydningen heraf, men i stedet glæde sig over, at der er gode resultater af dette politiske arbejde at pege på.

Jeg har i denne beretning slet ikke nævnt ordet identitetsdebat eller ordet identitetsproblem. Denne sag vil vi få belyst senere i eftermiddag og få den belyst af de personer, der har fremført de forhold, der indgår i sagen. Det er jo en sydslesvigsk sag og ikke direkte eller umiddelbart vor sag, selv om vi naturligvis

følger med i, hvad der rører sig i Sydslesvig i dette som i andre forhold. Vi i Grænseforeningen lever jo med i de sydslesvigske forhold, ja vi er til for at gøre det og for at yde støtte, hvor vi kan. I identitetsforholdene kan vi dog næppe yde nogen støtte, man alene være tilhørere og få fornemmelsen af, hvad der dække sig bag de synspunkter, der er kommet frem.

Må jeg slutte med endnu engang at vende tilbage til formandsberetningen fra 1976 og gøre det med følgende citat: »Der er jo den mærkelige omstændighed ved vort grænse-land, at det altid er aktuelt. Formen for aktualitet kan skifte og har så sandelig skiftet stærkt. Heri ligger et klart bevis på liv og samtidig på opgaver, der skal løses. Vi i Grænseforeningen er til for at være med til at løse disse opgaver. Og vi må aldrig glemme, at vi skal arbejde i nutiden og føre Grænseforeningen og grænsearbejdet ind i fremtiden – ikke hvile på en nok så interessant fortid«.

Og til allersidst vil jeg gerne citere Piet Hein, der i en prolog i år bl.a. skrev – og det er første og sidste vers heraf:

»Er verden løbet fra den skik at kende,
at man har rod et enkelt sted på kloden?
Nej, man er hjemmefødt til verdens ende,
men bare hvis man varigt vedgår roden.

Må vi i samklang med vor dybe fortid,
ta arven op i harmoni med vor tid,
dens muligheder og dens mene tekel,
– og blomstre rigt i endnu mangt et sekel.«

Støtte og identitet

Af redaktør K. Grage, Flensborg

De danske sydslesvigeres og hjemmetyskernes rettigheder som nationale mindretal er sikret i de såkaldte Bonn- og Københavnerklæringer af 1955. Til foråret er det 30 år siden, erklæringerne blev tiltrådt af hhv. den danske og vesttyske regering, og det vil bl.a. blive markeret i Bonn. Ved denne lejlighed vil der sikkert lyde mange smukke ord om det gode klima, der i dag hersker i grænselandet. Og det er fuldtud berettiget. Både danske og tyske kan glæde sig over 30 års yderst positiv udvikling, hvor tidligere tiders chikanerier og mistro efterhånden er blevet afløst af gensidig respekt og agtelse.

Imidlertid dukker der stadig fra tid til anden irritationsmomenter op, der klart viser, at det i store kredse af den tyske befolkning skorter på forståelse for mindretallet. Hvad nytte har det f.eks., at Flensborg byråd vedtager en højtidelig erklæring om, at grænsebyens danske institutioner bør sikres samme tilskud som de tilsvarende tyske, når byrådets største gruppe – CDU – et år efter blankt afviser en ansøgning om en mere rimelig støtte til dansk teaterarbejde? Mindretallet kan så sande-

lig ikke eksistere af tysk velvilje. Den bør også udtrykke sig i mark og pfennig.

Som helhed går det dog den rigtige vej, hvad angår støtte fra sydslesvigske kommuner til danske aktiviteter. I 1983 nåede den samlede støtte op på omregnet ca. 9,6 mill. kr., 29.000 kr. mere end året forud. Af dette beløb tegnede Flensborg by sig alene for over 3,6 mill. kr.

Der vil utvivlsomt endnu gå en del år, før landsregeringens ny mindretalspolitik, der indledtes med regeringschefskiftet i 1982, for alvor begynder at slå igennem ude i kommunerne. Indtil da må de danske kommunale repræsentanter fortsat indstille sig på et »knokkelarbejde«, for at der efterhånden kan opstå balance mellem tilskud til danske og tyske aktiviteter.

Landsregeringen indfrieede i 1984 anden etape af sit løfte om ensartede driftstilskud til tyske og danske skoleelever. Herefter får en dansk elev 95 pct. af, hvad der ydes til en elev i offentlig tysk skole. I 1985 øges tilskuddet til 100 pct., og der-

med vil mindretallet have nået det mål, det har kæmpet for i mere end 30 år. Helt siden begyndelsen af 50'erne har ligeberettigelsen på tilskudsområdet været en af mærkesagerne for mindretallets politiske parti SSV. Det må ikke mindst tilskrives den danske landdagsmand Karl Otto Meyers indsats, at denne sag nu er bragt til en lykkelig afslutning. Trods drøje ord fra CDU-kolleger i landdagen vedblev han at kræve ligeberettigelse for mindretallets skolevæsen.

Med et regionalt støtteprogram, der er blevet fremlagt i landdagen, har landsregeringen nu også tilsluttet sig SSV's regionalpolitiske krav. Programmet tager sigte på at forbedre erhvervsstrukturen i bl.a. Sydslesvig, og det har SSV krævet helt siden 1958. Realiseres programmet i den planlagte form med forbedrede støtteordninger og en række enkeltprojekter, bl.a. et teknologi- og erhvervscenter i Flensborg, vil det betyde en virkelig håndsækning til det sydslesvigske erhvervsliv.

I de sidste 26 år har det danske parti i landdagen udfoldet mange initiativer for at Sydslesvig udviklingsmæssigt skal nå op på samme niveau som Vesttyskland som helhed. Skævheden giver sig bl.a. udslag i, at landsdelen har en betydeligt højere arbejdsløshed end det øvrige Vesttyskland. Sidste vinter nåede ledigheden i Flensborgområdet op på 17,5 pct., mens den for Vesttyskland som helhed kun udgjorde knap 10 pct. På den sydsles-

vigske vestkyst var der endog tale om en ledighed på 26 pct.

I 1973 tilsluttede samtlige landdagspartier sig en SSV-resolution med krav om en forstærket indsats for landsdelen Sydslesvig, men også i dette tilfælde var der langt fra ord til handling. Der kan ikke herske tvivl om, at den sydslesvigske region nu udelukkende nyder landsregeringens bevågenhed, fordi SSV hele tiden har presset på i landdagen. I øvrigt er landsregeringens støtteprogram langtfra tilstrækkeligt til at udligne alle skævheder. SSV kræver, at erhvervslivet i Sydslesvig i en begrænset årrække bør have konkurrencemæssige fordele, bl.a. i form af øgede investeringstilskud ved etablering af nye virksomheder. Partiet siger også, at der ikke blot bør tænkes på ny arbejdspladser. For at Sydslesvig efterhånden kan nå op på siden af det øvrige Vesttyskland, bør der investeres mere på uddannelses- og det kulturelle område samt i infrastrukturen.

Når det regionalpolitiske er blevet en mærkesag for SSV, hænger det sammen med, at også mange dansksindede søger bort fra deres hjemstavn på grund af den høje arbejdsløshed. Adskillige rejser til Hamborg-området, der er en af de rigeste regioner i EF. Men her kommer de ind i en tysk kulturkreds og er dermed tabt for mindretallet. Ved at gøre Sydslesvig mere attraktivt på alle områder forsøger SSV at fastholde mindretallets unge, men naturligvis kommer partiets initiativer også tyske medborgere til gode.

Tidl. landssekretær i Sydslesvigsk Vælgerforening Paul Hertrampf afløser K. H. Hagenau som borgmester i Flensburg.

Undersøgelser viser, at ca. 30.000 mennesker frem til 1995 vil have forladt Sydslesvig, med mindre det lykkes forinden at skabe tilstrækkeligt mange arbejdspladser. Af disse kan meget vel en tiendedel tilhøre mindretallet. Ikke blot hvad angår folkelig substans, men også politisk kan den truende åreladning komme til at ramme mindretallet meget hårdt. I 1983 blev det danske mandat i landdagen i Kiel sikret med en margin på kun 1.000 stemmer. Hvordan skal det gå fremover, når der er fare for, at så mange danske vælgere i de kommende år vil forlade landsdelen?

Heller ikke efter at landsregeringen er svunget ind på SSV's regionalpo-

litiske linie, er det danske parti blevet gjort overflødig. Dels vil det ganske givet vare adskillige år, før støtte-programmet er blevet realiseret, og dels er der stadig problemer på tilskudsområdet, selv om driftstilskuddet til de danske skoler fra 1985 øges til 100 pct. Mindretallet har stadig ikke opnået tilfredsstillende ordninger, hvad angår byggetilskud til danske skoler, driftstilskud til børnehaverne, til biblioteksvæsenet og til teaterarbejdet. Her vil der være brug for SSV's indsats i mange år endnu.

Debatten i det danske mindretal foregår først og fremmest i Flensburg Avis' spalter, hvor der rejses mange problemer. Til tider kan tonen i dis-

se indlæg forekomme unødvendig barsk, ja ligefrem uforsonlig. Det er bl.a. på denne baggrund, at SSV's tidligere partisekretær Paul Hertrampf for nogen tid siden konstaterede, at »intolerancen blandt mindretallets egne hyppigt er større end den, tyskerne generelt udviser over for mindretallet.«

Det er stadig identitetsdebatten blandt sydslesvigske unge, der påkalder sig hovedinteressen. Bl.a. ved de danske årsmøder 1984 udtrykte repræsentanter for den ældre generation megen forståelse for de unges problemer, og i det hele taget synes det som om dialogen mellem de kritiske unge og den etablerede danskhed er kommet ind på et mere positivt spor.

Foreløbig er det kun en meget lille gruppe unge, der har gjort sig bemærket i identitetsdebatten. Men da de nyder mediernes bevågenhed, når de langt ud med deres meninger og synspunkter. Det store flertal blandt sydslesvigske unge er tavse, og ejendommeligt nok gælder det også Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger (SdU), der ellers ikke er tilbageholdende med at lufte sine synspunkter.

For udenforstående kan identitetsdebatten i Sydslesvig synes lidt vel forvirrende, men i øvrigt har også adskillige ældre sydslesvigere af og til svært ved at forstå, hvad det er, de unge vil. Drejer det sig virkelig om et identitetsproblem, eller er der ikke snarere tale om et generationsproblem? Kritik af den etablerede

danskhed er ikke noget nyt fænomen i Sydslesvig. Såvel i 30'erne som i 60'erne fandtes der »vrede unge mænd«, der talte »Roma midt imod«. Men de unge af i går er blevet ældre, og i dag sidder flere af dem, der i 60'erne var med til at starte det spæde ungdomsoprør i Sydslesvig, i ansvarlige positioner i de danske organisationer.

Der kan ikke herske tvivl om, at der for en del unge virkelig er tale om et identitetsproblem, men hyppigt turde også andre momenter spille en rolle. Det er klart, at unge mennesker kan komme i en konfliktsituation, når de vil være danske i en omverden, hvor det tyske på alle livets områder spiller en dominerende rolle. Mange har kun en ringe berøringsflade med det danske efter at de har forladt dansk skole. Enkelte har engageret sig i tyske græsrodsbevægelser eller andre aktiviteter, hvortil der ikke findes danske alternativer. Er de heller ikke fra hjemmets side stærkt motiveret for det danske, kan de let komme i en situation, hvor de ikke rigtigt ved, hvor de hører til.

I dette flimrende billede bør det understreges, at det her drejer sig om søgende unge, der søger nye målsætninger til afløsning af de gamle, som deres bedsteforældre og forældre længe har levet på. Siden er der vendt op og ned på mange ting. Det, der var sandheden for 1945-generationen, gælder ikke mere i dagens Sydslesvig. Det omgivende tyske samfund er ikke længere fjendtligt indstillet over for min-

dretallet, men ønsker en dialog med dankheden. Sydslesvigske unge er ikke spor anderledes end unge nord for grænsen. Også de føler sig usikre i en verden, hvor fremtiden tegner alt andet end lys på grund af arbejdsløshed, våbenkapløb mellem Øst og Vest og enorme miljøproblemer. Hyppigt føler de sig ladt i stikken af de ældre, der i Sydslesvig får ord for at være præget af »Vi alene vide«-mentaliteten. Det peger i retning af, at der også er tale om et generationsproblem. De kritiske unge har da også rettet det tunge skyts mod danske organisationer, der beskyldes for i deres arbejde at være ude af trit med tiden. Ofte falder der en bemærkning om, at »de ældre slet ikke tager os højtideligt«.

Parallelt med denne debat søger SdU's ledelse fra tid til anden at fremtvinge reformer i mindretallet. Organisationen har i en årrække udtrykt utilfredshed med sydslesvigernes samarbejdsorgan, Det sydslesvigske Samråd, der efter SdU's mening i sin nuværende form kun er et »snakkeforum« og ikke kan optræde på hele mindretallets vegne. Utilfredsheden brød ud i lys lue, da enkelte medlemmer af hovedstyrelsen i foråret gik ind for, at SdU skulle opsige samarbejdsaftalen med Samrådet. Det endte dog med, at SdU vil søge at vinde andre medlemsorganisationer og -institutioner i Samrådet for sine forslag.

Hvorom alting er, så kan mindretal-

let glæde sig over, at der i dets rækker findes kritiske unge, som ikke blot er engageret men også tænker over tingene. Som udviklingen aftegner sig på en række felter, turde det også være på tide, at mindretallet som helhed leder efter nye målsætninger, som kan bære ud i fremtiden.

Medlemsmæssigt står SdU stærkt med sine 11.482 medlemmer, fordelt på 63 enkeltforeninger, 3 landsdelsorganisationer og 12 fritidshjem. I forhold til sidste år er der tale om en minimal fremgang. På baggrund af de dalende elevtal i de danske skoler turde det nok være et spørgsmål, om fremgangen vil fortsætte. Nu som før overstiger de beløb, medlemmerne selv skaffer for at være med i ungdomsarbejdet, de beløb, der kommer ind i form af tyske tilskud. I 1983 lå medlemmernes egne ydelser på sammenlagt ca. 6,6 mill. kr., mens de tyske tilskud til det danske ungdomsarbejde kun udgjorde ca. 2,3 mill. kr.

Desværre udviste Sydslesvigsk Forenings medlemstal i 1983 en ny nedgang, der dog blev adskilligt mindre end det foregående år. Den blev på 349 eller 1,7 pct., og herefter ligger medlemstallet på 20.280. Det er fortsat den skæve aldersfordeling, der giver sig udslag i forholdsmæssigt mange dødsfald i medlemskredsen, men også de mange bortflytninger på grund af de manglende beskæftigelsesmuligheder i Sydslesvig spiller en stedse stigende rolle. Det er ikke mindst unge familier, der i de kommende år

skulle gøre sig gældende i det danske arbejde, som søger bort. Samtidig vækker et stigende antal udmeldelser bekymring. SSF forsøger i øjeblikket at analysere årsagerne til disse udmeldelser, men allerede nu mener man at kunne konstatere, at det her i første række drejer sig om mennesker, som i de senere år har haft en ret løs tilknytning til det danske. I forvejen findes der en del folk, der nok føler sig som dansksindede, men som af forskellige årsager ikke vil gå ind i de danske organisationer. Ligesom i de foregående år har SSF's medarbejdere udført et stort stykke arbejde for at tegne nye medlemmer, først og fremmest blandt de unge, der forlader skolerne, men resultatet har altså ikke været tilstrækkeligt til at fastholde medlemstallet. At der også findes funktionærer i det danske arbejde, der ikke ønsker at stå som medlemmer i SSF, er et fænomen, som man nok må leve med.

Sidste år kunne der noteres en betragtelig fremgang i den kulturelle mødeaktivitet, men man skal nok være varsom med at vurdere det som et udtryk for, at sydslesvigerne i højere grad benytter sig af de danske kulturtilbud. I statistikkerne indgår nemlig bingo, fester og andre forlystelser, og det er almindeligvis disse arrangementer, som trækker fulde huse, mens der gennemgående møder relativt få til f.eks. kulturelle foredrag. En udvikling, der også kendes nord for grænsen.

Derimod er arbejdet i de ca. 45 ældreklubber i Sydslesvig nu kommet

ind i en god gænge. En række af klubberne har kunnet forbedre deres økonomi ved hjælp af tyske tilskud, og flere har også fået bedre mødefaciliteter. Når omsorgsarbejdet for de ældre tillægges så stor vægt i mindretallet, hænger det sammen med, at tyske organisationer længe har kørt med et meget stort tilbud for ældre. I adskillige tilfælde har dansksindede været henvist til at benytte sig af de tyske tilbud – simpelthen fordi der på stedet ikke fandtes et dansk alternativ. I de senere år er de danske aktiviteter på dette område blevet væsentligt udbygget, og kun i yderområderne er ældre dansksindede fortsat henvist til tyske aktiviteter.

I 1984 var dronningens og prins Henriks besøg den altoverskyggende begivenhed for de danske i Flensborg. Besøget, der fandt sted den 20. juli, gjaldt officielt Flensborg by, som dronningen i en tale på rådhuset lykønskede til 700 års byjubilæet, men også det danske mindretal var stærkt inde i billedet. Regentparret besøgte bl.a. Dansk Alderdomshjem, hvor det hilste på alle beboerne og hvor dronningen helt uden for programmet på sin hjertevarme facon holdt en lille tale. På det danske konsulat mødtes dronningen og prinsen senere med et udsnit af de mennesker, der i det stille yder en indsats i det danske organisationsarbejde. Det blev en festlig og indholdsrig dag, som danske flensborgere længe vil kunne leve på.

På værdig vis markerede danskhe-

den sig i festlighederne i anledning af byjubilæet, der kulminerede med det store festoptog i maj. Her var der tale om et så stærkt og farveprægtigt dansk islæt, at en udenbys tysk tilskuer forundret spurgte: »Er da alle danske i Flensborg?«. Et antal danske organisationer og institutioner markerede sig også med kulturelle aktiviteter, der besøgte adskillige tusinde tyske medborgere. I det hele taget viste det danske Flensborg ved byfestlighederne flaget på en fin måde. Det blev samtidig et stykke PR-arbejde for det danske, hvad der stadig er tiltrængt i Flensborg og det øvrige Sydslesvig, hvor der blandt de tysksindede hersker et stort ukendskab til mindretallet.

Lidt i skygge af Flensborgjubilæet stod et andet jubilæum, der ligeledes har relation til landsdelens danske fortid. Det var Ejderkanalens 200 års jubilæum, der 1. september fra dansk side markeredes med et folkemøde ved kanalbredden i Klvensik. De danske organisationer i Ejderområdet fandt det naturligt at markere, at »bygningsværket havde baggrund i dansk vilje til at turde virkeliggøre, hvad man i dag ville kalde et prestigeprojekt af hidtil ukendte dimensioner«.

SSF's økonomi har været meget anstrengt i de senere år, og det har givet anledning til, at organisationen har måttet skille sig af med to bygninger, man i sin tid købte for at benytte dem som danske forsamlingshuse. Det drejer sig om Clementsstiftelsen i Bredsted fra 1740

Det gamle Sankt Knuds Gilde er også med i det flensborgske jubilæumsoptog.

samt om en nyere ejendom i Husumgade-kvarteret i Flensborg. Clementsstiftelsen er overgået til Dansk Sundhedstjeneste, der her vil indrette danske pensionistboliger, mens 14. distrikt i Flensborg nu får nyt tilholdssted i loftsetagen til Martinsbjerg-børnehaven.

Der er intet overraskende i, at det samlede elevtal for de 54 danske skoler i Sydslesvig påny er gået tilbage. Efter sommerferien lå det på 5.680 mod 5.842 året før. Mens der blev udskrevet 623 elever, blev der kun indskrevet 460.

Bemærkelsesværdig er derimod den fortsat stabile tilgang til det danske skolevæsen. For femte år i

træk er der indskrevet nogenlunde samme antal begyndere. Her har man lov til at glæde sig over en mindre fremgang i Flensborg by, hvor begyndertallet ellers i nogle år har vist dalende tendens. For landsdelen som helhed peger udviklingen nu i retning af stabilitet, efter at begyndertallene i en årrække har været faldende som følge af de lave fødselstal.

Flertallet af elever rekrutteres fra de 63 danske børnehaver, der i de senere år har kørt med et ret konstant børnetal på omkring 1700. Også ud fra dette tal skulle man have en vis garanti for en fortsat stabil tilgang til de danske skoler. Imidlertid kan det ikke skjules, at enkelte børnehaver har et meget lavt børnetal.

Det gælder bl.a. Mariegades børnehaven i Flensborg, der vil blive lukket ved udgangen af næste skoleår. Bygningen agtes fremover benyttet som dansk fritidshjem, idet SdU har accepteret, at hjemmet på Stuhrsalle flyttes hertil for at give plads til en udvidelse af skolecentralen for undervisningsmidler.

Sidste år gik elevtallet i Klitskolen i Sct. Peter-Ording i Ejdersted så langt tilbage, at Skoleforeningen ikke så anden udvej end at lukke skolen og overføre de tilbageværende elever til naboskolen i Garding. Bygningen er dog bevaret som samlingssted for stedets danske foreninger.

Trods de faldende elevtal trænger et antal danske skoler fortsat til udvidelser, bl.a. fordi de er indrettet med for få faglokaler. Det var rimeligt, hvis der fra tysk side blev givet nogle større bevillinger til dette formål, men i 1983 opnåedes kun omregnet 1,3 mill. kr. fra delstaten Slesvig-Holsten til et salbyggeri ved skolen i Treja. Skoleforeningen regner dog med, at flere af de foreliggende ansøgninger om byggetilskud vil blive imødekommet i den kommende tid. Disse bevillinger kommer hovedsageligt fra det såkaldte zonerandprogram, der har den skavank, at det kun tilgodeser projekter i det østlige Sydslesvig. For de danske skoler på vestkysten er der endnu ikke blevet truffet en tilsvarende ordning.

Tilskuddet fra delstaten Slesvig-Holsten til de danske skolers drift er

påny steget og nåede i 1983 op på i alt 102,5 mill. kr. Det er en følge af, at beregningsgrundlaget blev sat op fra 85 til 90 pct. af, hvad delstaten yder til en elev i den offentlige tyske skole. I 1984 øgedes denne procentsats til 95 pct., og næste år vil det danske skolevæsen have nået det mål, man har kæmpet for i mere end 30 år, nemlig samme tilskud pr. elev som de offentlige tyske skoler modtager.

Spørgsmålet er så, om man hermed vil have opnået absolut ligeberettigelse på skoleområdet. Her spiller det ind, at mindretallets skolevæsen er betydeligt dyrere i drift end den offentlige tyske skole. De danske skoleelever, der jo skal opdrages i to landes sprog og kultur, har ganske enkelt flere undervisningstimmer end deres tyske kammerater, og det er ikke gratis. Den socialdemokratiske oppositionspolitik i landdagen, Kurt Hamer, har fundet det rimeligt, at tilskuddene til de danske skoler sættes op til 170 pct. for at man kan få dækket disse ekstraudgifter, men afgørende er nok, hvad landsregeringen og regeringspartiet de kristelige demokrater siger til dette spørgsmål. Den danske landdagsmand Karl Otto Meyer har da også taget tilskudsspørgsmålet op til fornyet behandling i landdagen på dette grundlag.

Men selv om det tyske skoletilskud er steget, betaler den danske stat nu som før størsteparten af skolenes driftsudgifter. I 1983 lå det samlede danske statstilskud på 154,3 mill. kr.

Professor H. P. Clausen afløser kreditforeningsdirektør E. Friehling som formand for Grænseforeningen.

Grænseforeningen 1983-1984

ved direktør O. M. Olesen

Sendemandsmødet 1984 fandt sted i Flensborg den 29. og 30. september. Også Grænseforeningen ønskede at markere Flensborgs 700 års jubilæum. Der deltog med gæster omkring 350 deltagere i mødet, der afholdtes i Idrætshallen.

Om aftenen den 29.9. gav landdagsmedlem Karl Otto Meyer en redegørelse for politiske forhold i Syd-slesvig, og Det lille Teater underholdt. Om morgenen den 30.9. afholdtes morgenandagt i Helligåndskirken ved pastor Frants Vendelhaven.

Sendemandsmødet valgte uden afstemning professor H. P. Clausen som ny formand, idet kreditforeningsdirektør landsretssagfører E. Friehling ikke ønskede genvalg. Som revisorer genvalgtes statsautoriseret revisor Leif Eichel og revisor John U. Jensen.

Organisation

Formanden for Organisationsudvalget, skolebibliotekskonsulent E. Myhre-Jensen, forelagde udvalgets beretning og måtte konstatere en lille tilbagegang i medlemstallet til

lige godt 53.000 i de nu 175 enkeltforeninger (4 færre end året før). En del tidligere selvstændige foreringsområder er efterhånden henlagt under amtsforeninger. 70 enkeltforeninger tegner sig for medlemsfremgang. Gennem landsdelssekretærene er en række enkeltforeninger blevet genoplivet eller aktiviseret. Gennem kursus og brochuremateriale er der stillet arbejdsredskaber til rådighed for enkeltforeningerne, der også kan finde støtte i Grænselands-Håndbogen til gennemførelsen af arbejdet. Udvalgsformanden understregede, at Grænseforeningen ikke er en organisation med central ledelse på alle områder, enkeltforeningerne er selvstændige og Grænseforeningen en forening af disse selvstændige enkeltforeninger. Hovedstyrelsen har nedsat et udvalg til drøftelse af Grænseforeningens struktur, som måske i dag ikke er fuldt ud moderne.

Oplysning

I sin beretning var formanden for Oplysningsudvalget, amtsskolekonsulent Viggo Witt-Hansen inde på det forbilledlige og nyttige samarbejde, som man har i det Informationsudvalg, der er nedsat sammen med Det sydslesvigske Samråd. Han omtalte en række punkter i oplysningsarbejdet, som man bl.a. også i Informationsudvalget har beskæftiget sig med. Det gælder Sydslesvig som turistland, i hvilken forbindelse Grænseforeningen har udgivet små turistbrochurer om Flensborg og Ejderkanalen samt i Informationsudvalget været opmærk-

som på gode og mindre heldige tyske turistbrochurer. Man tænker også på turistorientering gennem de rejser – oftest jo indkøbsrejser – som tilrettelægges fra mange sider. Der har været kontakt til de store oplysningsforbund, og man har medvirket til nogle turarrangementer i denne forbindelse. På undervisningsområdet har man fortsat arbejdet med udstillingsmateriale, dias-serier o.l. Man har kunnet tilrettelægge studietur for historielærere ved seminarierne og rettet henvendelse til først Undervisningsministeriet og derefter Kommunernes Landsforening om tilskud fra kommunerne til lejrskoleophold i Sydslesvig, som ikke alle kommuner yder tilskud til. Der har været en række amtskurser efter den tidligere opskrift, men man er inde på en ændring, så disse kurser mere får karakter af foreningstekniske kurser. Grænseforeningen har medvirket ved journalistbesøg i Sydslesvig, herunder studiebesøg fra Danmarks Journalisthøjskole. Udvalgsformanden fandt, at dansk presses behandling af grænselandsemner er rimelig god og kunne glæde sig – omend med et vist forbehold – over fjernsynets »opdagelse« af Sydslesvig. Udvalgsformanden beklagede, at manglen på kendskab i Sydslesvig til Grænseforeningen og dens virksomhed er urimelig stor og fandt, at der burde gøres noget til imødegåelse heraf med tilføjelse om, at der dog allerede var gjort noget i form af artikler i Sydslesvigsk Forenings og Sydslesvigs danske Ungdomsforeningers medlemsblade.

Dybbøldagen 1983

Formanden for Dybbøldagsudvalget, civildommer J. Kisbye Møller, kunne oplyse, at indsamlingsresultatet var nået op på kr. 634.280, hvilket var en fremgang i forhold til 1982.

Det sønderjyske Lotteri 1983

Lotteriudvalgets formand, forstander Karl Sommer, gav udtryk for, at lotteriet 1983 havde været en stor succes med et overskud på godt 2 mill. kr. Midlerne er fordelt til anlægsarbejder under Sydslesvigsk Forening, Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger og Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig samt enkeltforeningernes venskabsarbejde.

Landbrugsudvalget

Udvalgsformanden, forstander Filt Jensen, oplyste, at udvalget havde indsamlet kr. 78.700 og modtaget kr. 361.000 i statstilskud. Midlerne er anvendt til støtte af det landbrugsfaglige konsulentarbejde under Fælleslandboforeningen for Sydslesvig. I dette arbejde er der sket et generationsskifte, idet en konsulent er fratrukket, og en anden vil fratruddes, så to yngre konsulenter vil overtage arbejdet.

Økonomi

Grænseforeningens regnskab 1983-1984 balancerer med kr. 47.241.104 på indtægtssiden og kr. 47.236.571 på udgiftssiden og dermed et overskud på kr. 4.533, efter at der er afsat 235.000 kr. til edb-omlægning, til saneringsarbejder på ejendommen Peder Skrams Ga-

de 5, København, og Sikringsfonden. Denne sidste er herefter oppe på kr. 2.302.325. Legatkapitalen andrager nu kr. 17.252.471. Der er administreret statsstøtte på ca. kr. 41 mill. Af Grænseforeningens egne midler er der anvendt ca. kr. 2,7 mill. til arbejdsopgaver i Sydslesvig. Til oplysningsarbejdet er anvendt kr. 179.000, til organisationsarbejde kr. 75.000. Tidsskriftet »Grænsen« har medført en udgift på kr. 11.000 og årbogen en udgift på kr. 60.000. Til administrationsformål, herunder husleje og varme m.v., er der anvendt kr. 1,9 mill.

Ledelsen

Grænseforeningens formand er professor H. P. Clausen, næstformand er amtskonsulent Viggo Witt-Hansen. Grænseforeningens administration ledes af direktør, cand. jur. O. M. Olesen, mens landssekretær Fr. Rudbeck og fire landsdelssekretærer er til rådighed for organisations- og oplysningsarbejdet.

Grænseforeningens øverste myndighed er sendemandsmødet. Hovedstyrelsen består af medlemmer valgt i de 15 amtsforeninger, og disse vælger 26 yderligere medlemmer. Hovedstyrelsen kan endelig supplere sig med indtil tre medlemmer. Hovedstyrelsen nedsætter udvalg, sendemandsmødet vælger formand og næstformænd.

Formål

Ifølge Grænseforeningens love er foreningens formål »at virke til støtte for danske interesser i Sønderjylland, særligt syd for grænsen«.

Grænseforeningens årbøger:

- 1967: DANSK I SYDSLESVIG
- 1968: NORDISK I SYDSLESVIG
- 1969: DANMARKS FØRSTE STORBY
- 1970: 50 ÅR MED DANMARK
- 1971: VORE FRISISKE NABOER
- 1972: GRÆNSELANDET OG EUROPA
- 1973: UNG VED GRÆNSEN
- 1974: DANSK KVINDEHVERDAG I SYDSLESVIG
- 1975: EUROPAS NATIONALE MINDRETAL
- 1976: KIRKEKUNST I SYDSLESVIG
- 1977: GRÆNSELANDETS SPROG
- 1978: DANSK KONSOLIDERING
- 1979: DRONNINGEN I SYDSLESVIG
- 1980: POLITIK I SYDSLESVIG 1045-1979
- 1981: SOM VI SER OS SELV
- 1982: DER VAR ENGANG – I SYDSLESVIG
- 1983: C. W. ECKERSBERG 1783 2/1 1983
- 1984: GENNEM FLENSBORG MED HELMUT OG POV L LECKBAND

**Grænseforeningens årbog 1985:
HERREGÅRDE I SYDSLESVIG – EN FÆLLES KULTURARV**

Redaktion: O. M. Olesen
Copyright: Grænseforeningen
Udgiver: Grænseforeningen
Peder Skrams Gade 5, 1054 Kbh. K.
01-11 30 63
Tryk: Center-Tryk A/S, Holbæk

Fotografierne (portrætter undtaget) er optaget af Helge Krempin, Flensborg, dog er forsidebilledet og billedet på side 11 optaget af Lorenz Rerup.

Forsidebilledet: Sandstensportal på Grünholz (Grønholt)